

Національна академія наук України
Інститут історії України

**ЛИТОВСЬКА МЕТРИКА
В КОМПЛЕКСІ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДЖЕРЕЛ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ
ТА ПУБЛІКАЦІЇ**

МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ

21 березня 2012 р.
Київ

Київ
2012

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії України НАН України
Протокол № 7 від 26 червня 2012 р.*

Редколегія збірника

*Г. Боряк. (відповідальний редактор)
А. Блануца, Д. Ващук, І. Ворончук,
Л. Жеребцова (відповідальний секретар), П. Кулаковський.*

Литовська Метрика в комплексі пізньосередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації. Матеріали круглого столу (Київ, Інституту історії України НАН України 21 березня 2012 р.). – К., Інститут історії України НАН України, 2012. – 58 с.

У збірнику вміщено виступи учасників круглого столу «Литовська Метрика в комплексі пізньосередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації» (Київ, Інституту історії України НАН України 21 березня 2012 р.), в яких піднято проблему сучасного стану дослідження та публікації національного документального комплексу пізнього середньовіччя та раннього нового часу, а також надано пропозиції та рекомендації щодо її розв'язання.

Розраховано на фахівців джерелознавців, археографів, палеографів та істориків.

ISBN 978-966-02-6487-8

© Інститут історії України НАН України, 2012
© Автори, 2012

ЗМІСТ

| | |
|---|----|
| Геннадій Боряк. До питання про створення зведеного реєстру українських актів XIII – XV ст. | 4 |
| Андрій Блануца. Ідея відродження видавничого проекту «Пізньюсередньовічні джерела з історії України та Литовська Метрика» | 8 |
| Олег Дячок. Пропозиції, висловлені в ході роботи круглого столу «Литовська Метрика в комплексі пізньюсередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації» | 11 |
| Ірина Ворончук. Зауваження щодо підготовки джерельних видань з історії середньовічної та ранньомодерної України | 12 |
| Владислав Берковський. Державна програма видання пам'яток історії України: зміст і механізми реалізації | 16 |
| Ігор Тесленко. Першочергові завдання робочої групи: кілька зауваг до виступів попередників | 20 |
| Дмитро Ващук. Матеріали Литовської Метрики: український сегмент дослідження | 22 |
| Лариса Жеребцова. Пропозиції щодо видання Литовської Метрики | 24 |
| Дмитро Вирський. Пропозиції «від наративу»: про перспективи публікації історіографічних/ вчених пам'яток пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу | 27 |
| Володимир Поліщук. Пропозиції до колективної співпраці істориків навколо публікації джерел з історії України XIV–XVI ст. | 35 |
| Орест Заяць. Пропозиції щодо створення Центру підготовки та публікації джерел | 38 |
| Петро Кулаковський. До питання про пріоритетність та методи уведення до наукового обігу пізньюсередньовічних та ранньомодерних історичних джерел | 41 |
| Владислав Безпалько. Рекомендації для створення Центру по виданню джерел XIV–XVI ст. | 48 |
| Віктор Атаманенко. Про можливі напрямки реалізації проекту видання джерел пізньюсередньовічної історії України | 50 |
| Василь Кононенко. Пропозиції до створення бази опублікованих джерел з історії Гетьманщини | 53 |
| Підсумкові пропозиції та рекомендації | 57 |

Геннадій Боряк*
Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ЗВЕДЕНОГО РЕЄСТРУ УКРАЇНСЬКИХ АКТІВ XIII – XV СТ.

Шановні колеги, дорогі друзі! Сьогоднішній круглий стіл є, по-суті, першим у такому форматі і головне – першим з тематики джерелознавства і археографії доби Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) у нашому Інституті. Відтак передусім хочу подякувати організаторам – молодим литуаністам Андрію Блануці, Дмитру Вашуку та їх колегам за ініціативу зібрати спеціалістів, що зробили поважний внесок у вивчення різних проблем литовської доби. Приємно відзначити, що практично усі присутні сьогодні у залі мають певний археографічний досвід.

Дозвольте коротко зупинитися на деяких важливих, на мою думку, моментах, пов'язаних із вивченням Литовської метрики (далі – ЛМ) і дотичних комплексів джерел пізньосередньовічної доби.

Передусім треба констатувати, що у своїх студіях ми зазвичай традиційно підходимо до корпусу актових джерел пізньосередньовічної і ранньомодерної доби по-споживацьки (в «хорошому» сенсі слова, – тобто як споживачі інформації для індивідуальних досліджень), а в кращому випадку – як видавці актів. Втім, якщо подивитися ширше, на загальний історико-культурологічний аспект питання, побачимо таку картину: книгознавці мають у своєму розпорядженні зведені анотовані каталоги українських стародруків, – фактично, після появи трьох книг «Каталога стародруків, виданих в Україні» Я. Ісаєвича і Я. Запаса (1981 – 1984) можна говорити про існування академічного реєстру стародруків; серія сучасних каталогів рукописної книги двох провідних академічних осередків – київського (Л. Дубровіна, Л. Гнатенко, О. Гальченко, О. Іванова; XIV–XVI ст.; 2003, 2007, 2010) та львівського (М. Кольбух, Т. Гуцаленко, О. Дзьобан, І. Патер, І. Сус, Г. Чуба; XI–XVI ст.; 2007) формує, по-суті, Національний реєстр української рукописної книги. У науковому

* Геннадій Боряк – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, заступник директора по науковій роботі Інституту історії України НАН України.

добробку археографів присутній корпус літописної спадщини із 150-річною археографічною і текстологічною традицією.

Але досі не маємо зведеного анотованого реєстру давніх українських актів, ми їх навіть не порахували, а їх є відносно незначна кількість, якщо порівнювати цей масив із центральноєвропейським масивом актових документів будь-якої країни (будь-який національний сегмент загальноєвропейського середньовічного і ранньомодерного актового комплексу буде на порядки більшим, ніж аналогічний український масив). Усі українські акти неодноразово публікувалися і вводилися у той чи інший спосіб до наукового обігу, відтак мають обширну бібліографію, але не мають сучасної актографії, за влучним висловом І. Каманіна.

Показово, що академічна реєстрація давнього документального масиву цілком природньо супроводжувала і йшла слідом за археографічними зусиллями з його публікації. Це, так би мовити, – наступний етап осмислення того джерельного масиву, який вводився до наукового обігу шляхом публікації. До певної міри (і за певних умов) реєстрація документальної спадщини – це невід’ємний аспект національної самоідентифікації. У тих чи інших формах цей етап пройшли усі європейські країни, в тому числі наші найближчі сусіди, передусім – поляки й угорці. З вітчизняного досвіду: діяльність Київської археографічної комісії, зокрема, її фундаментальний видавничий проєкт середини – другої половини XIX ст. – «Архив Юго-Западной России», інші серійні видання, взагалі, бурхлива едиційна діяльність київського осередку істориків-археографів супроводжувалася спробами створення повного анотованого реєстру актів – розпочалося описування актових книг, розроблялися різні методики, тривали дискусії щодо найбільш оптимального формату описування масиву актів і термінів проведення цієї роботи. Фактично йшлося про увесь наявний на той час активний масив, нагромаджений за приблизно за 300 років функціонування судово-адміністративних установ, що продукували акти (з кінця XV – до кінця XVIII ст.). Визначалися різні терміни проведення описових робіт за умови застосування різних методик, – від кількох десятків до кількох сотень (400 років – найбільш песимістичний прогноз). Але тоді мова йшла про 2-3 млн. актів. Проєкт з різних причин не було завершено.

На 50-ті роки минулого століття припадає новий спалах камерально-археографічних робіт, – архівісти з характерним для повоєнної доби суспільної ейфорії ентузіазмом знову заходилися описувати актові кни-

ги і колекції розрізнених актових документів, поновили й публікацію описів актових книг.

На початку 70-х років побачили світ два фундаментальних довідники: міжфондовий «Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 рр.» О. Купчинського та Е. Ружицького (1972) і пофондовий «Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899 рр.» Я. Дашкевича, Л. Проценко, З. Хомутецької (1971) з доповненням Н. Яковенко та Л. Гісцової (1974). Ці видання, підготовлені висококваліфікованими спеціалістами, досі можуть вважатися зразковими у сучасній архівістиці і камеральній археографії.

Трохи згодом, у рамках відзначення «ювілею» Києва побачив світ тематичний каталог корпусу магдебурзької документації міста під нейтрально-евфемістичною (але надійною) назвою «Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст.» Н. Яковенко та Г. Боряка (1982), побудований в принципі на тих самих засадах, що й згадані вище довідники. В описовій статті регест акта супроводжувався усіма необхідними атрибутами – місцезнаходженням оригіналу і копій, бібліографія публікацій (повних і часткових, за які приймалося цитування понад трьох рядків тексту) тощо.

Із сучасних масштабних камерально-археографічних проєктів можна назвати описування актових книг у ЦДІА України, м. Київ, що триває упродовж останніх двох десятиліть. На сьогодні поактовими описами охоплено усі книги XVI ст.; продовжується складання описів на акти XVII ст.

Яскравим зразком сучасних академічних камеральних проєктів є корпусна публікація регестів актів т.зв. Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. – документів Коронного архіву для українських земель, інкорпорованих до Корони 1569 р. (Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673. К., 2002). Готується до друку ще один унікальний реєстр актів – регести документів київських гродських і земських книг 16–18 ст. (як відомо, самі книг не збереглися, тож заголовки втрачених актів набувають значення оригіналу).

Нарешті, зразковою у сучасній дипломатиці й археографії може вважатися фундаментальна публікація О. Купчинського «Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти» (Львів, 2004), що підсумовує наші

уявлення про державний архів Галицько-Волинського князівства. Якщо порівняти два архівних комплекси – архів Галицько-Волинського князівства і архів ВКЛ, то не можна не зауважити дещо парадоксальної ситуації: у першому випадку за мінімальної кількості сучасних дослідників в Україні (фактично – одна особа) ми маємо корпус не лише регестів, але й повних текстів документів втраченого архіву – тобто його академічну реконструкцію; у другому, попри досить представницьку групу сучасних українських дослідників-литуаністів і добре збережений архівний комплекс – Литовську метрику – ми не маємо фактично жодної публікації з дипломатики й камеральної археографії актів ВКЛ. Це є своєрідний виклик, на який, гадаю, час адекватно відповісти. Такою відповіддю міг би стати академічний проект з підготовки першого сегменту Національного дипломатарію – корпусу регестів найдавніших актів з історії України від XIII до кінця XV ст.

Інший аспект, який потребує, на мою думку, посиленої уваги дослідників в Україні, – це актова дипломатика і актова археографія документів пізнього середньовіччя і раннього нового часу. Особливо рельєфно бракує публікацій з цієї проблематики відчувається на тлі наявного потужного едиційного доробку. У цьому зв'язку згадуються нотатки Івана Каманіна (зберігаються в його архіві в Інституті рукопису НБУВ) з незавершеної праці про актографію. По суті він був першим, хто намагався конституювати актографію як спеціальну історичну дисципліну.

Насамкінець зауважу, що створення робочої групи при Інституті історії України НАН України з реєстрації і опрацювання найдавнішого збереженого актового масиву може стати серйозним організаційним кроком і запорукою успіху нового проекту.

Андрій Блануца*

Київ

ІДЕЯ ВІДРОДЖЕННЯ ВИДАВНИЧОГО ПРОЕКТУ «ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЛИТОВСЬКА МЕТРИКА»

Шановні колеги! Радий Вас вітати в цьому залі й дякую, що відгукнулися на наше запрошення взяти участь у роботі круглого столу.

Напевно, всім Вам цікаво знати, чому саме в Інституті історії України НАН України проводиться такий важливий для сучасної історичної науки захід – круглий стіл з проблем дослідження та публікації Литовської Метрики та пізньосередньовічних джерел з історії України? Все розпочиналося з власних (моїх та мого колеги Дмитра Ващука) починаючих досліджень з соціально-економічних та політико-правових сюжетів історії українських земель у складі ВКЛ. А без звернення до ЛМ указана тематика не могла якісно та ефективно розв’язуватися. Адже ЛМ є основним і найбільш репрезентативним комплексом джерел середини XV – третьої чверті XVI ст. з історії пізньосередньовічної та ранньомодерної історії України, дає широкі можливості для вивчення зовнішньої та внутрішньої політики великокнязівського уряду, змін у територіально-адміністративному устрої та судовій системі, дослідження законодавства, соціально-економічного та етнокультурного розвитку українських, а також литовських, білоруських, деяких російських земель у складі ВКЛ, містить документи з політичних, торгівельних, культурних та ін. зв’язків з прибалтійськими та європейськими країнами тощо. Працюючи з оригінальними документами ЛМ (як такими, що формували ЛМ, так і самими книгами ЛМ) в архівосховищах Варшави, Москви, Вільнюса та Кракова у нас раз-по-раз виникала ідея, дивлячись на досвід литовських та білоруських колег, самим взятися до видання книг ЛМ, в яких максимально представлена українська тематика. Так, у рамках литовського видавничого проекту ЛМ ми підготували 22 книги

* Андрій Блануца – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України.

записів ЛМ, яка є унікальною тим, що в ній представлено документи великих князів литовських Вітовта, Казимира Ягеллончика, Свидригайла, Олександра Ягеллончика, Сигізмунда I Старого стосовно української князівсько-шляхетської корпорації на Волині у XV – першій половині XVI ст. До того ж це було, по суті, відродження розпочатого, утім так і не завершеного українського видавничого проекту кінця 80-х – початку 90-х років XX ст. На сьогодні є кілька спеціалізованих продовжуваних видань, в яких представлені сучасні дослідження ЛМ та її матеріалів. Наприклад, це такі видання, як «Новости Литовской Метрики, Вильнюс», «METRICIANA: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, Минск»,¹ «Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського, Київ», а також в інших журналах та збірниках наукових праць, що стало результатом активного зростання інтересу до ЛМ як джерела для вивчення різноманітних аспектів історії ВКЛ з середини 90-х рр. XX ст. серед литовських, білоруських, польських, російських та українських істориків².

Надалі ми почали опрацьовувати й інші книги ЛМ з метою їх подальшої публікації. На сьогодні на фінальній стадії перебуває знову спільний українсько-литовський проект за литовською видавничою програмою по виданню 32 книги записів ЛМ. Утім, зважаючи на всі позитивні моменти у такій співпраці, є один мінус. Це – час. Поясню коротко. Від часу завершення підготовки 22 книги ЛМ до друку (набір тексту документів, археографічне опрацювання, написання вступної частини, підготовка покажчиків, звірка та вчитка текстів за оригіналом тощо) минуло більше двох років! А за цей час можна було підготувати до друку ще одну книгу ЛМ також об'єму, як і 22 книга ЛМ. Саме з таких причин ми звернулися до Г.В. Боряка (він, власне, й стояв у витоків українського видавничого проекту кінця 80-х – початку 90-х років XX ст.) з проханням посприяти у наших починаннях і відновлення

¹ *Новости Литовской Метрики. №1–10.* – Вильнюс, 1997–2008; *METRICIANA: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага.* – Т. I – IV. – Мн., 2001–2007.

² *Блануца А., Вацук Д.* Україна: литовський період історії (сучасна історіографія і історичне свідомство) // *Lietuvos didžiosios kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai.* – Vilnius, 2009. – Р. 321–336. В Україні на сьогодні засновано єдиний спеціалізований часопис з проблем дослідження Великого князівства Литовського та Литовської метрики. Це – згаданий вище «Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського. – К., 2009. – Т. I.»

такого проекту, тобто – видавати ЛМ в Україні, адже 561 книга ЛМ, підготовлена до друку В. Кравченком, хоча й вийшла друком в Україні 2005 р., проте за кошти Наукового товариства ім. Шевченка в Америці. Г.В. Боряк запропонував взяти більш ширшу проблематику, а щоб обговорити всі можливі механізми та методику проведення дослідження та видання джерел XV–XVI ст. – спочатку провести відповідний круглий стіл із запрошенням провідних фахівців з даної тематики для з’ясування доцільності чи недоцільності відновлення видавничого проекту, а також дізнатися, хто з колег поза межами нашої інституції готовий включитися у роботу й почути їхні рекомендації, пропозиції та бачення майбутньої роботи. Відразу наголошу на тому, що вчені з Інституту історії України НАН України (принаймні я і Дмитро Ващук) ініціюємо створення на базі Інституту відповідного центру/групи, який буде працювати над дослідженням та виданням джерел з історії України XV–XVI ст. Даний центр є відкритий до співпраці і планується як координаційний у цьому напрямі роботи.

Тож ми, організатори, сподіваємося на плідну роботу. Запрошую Вас, колеги, до висловлення своїх міркувань з цього приводу, бажано по кожному блоку питань, що ми виносимо на обговорення:

1. Джерела XIV–XV ст. з історії України: досвід публікації, проекти щодо створення зведеного анотованого реєстру актів;
2. Литовська метрика: досвід зарубіжної та вітчизняної археографії, перспективи українського видавничого проекту;
3. Перспективи організації робочої групи по виданню джерел з історії України XIV–XVI ст.

Олег Дячок*
Дніпропетровськ

**ПРОПОЗИЦІЇ, ВИСЛОВЛЕНІ В ХОДІ РОБОТИ
КРУГЛОГО СТОЛУ «ЛИТОВСЬКА МЕТРИКА В
КОМПЛЕКСІ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДЖЕРЕЛ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ТА
ПУБЛІКАЦІЙ»**

1. У ході підготовки до видання книг Литовської метрики необхідно уніфікувати підходи до складання покажчиків. Відзначаючи безсумнівний внесок литовських колег у видання метрики, слід відзначити, що покажчики до опублікованих ними книг дещо відрізняються, що певною мірою ускладнює роботу з ними. Тому одним із першочергових завдань робочої групи має стати якраз розробка переліку та принципів складання покажчиків, яких би дотримувалися усі учасники проекту.

2. Крім книг Литовської метрики, варто видати і книги судових установ, оскільки це дасть змогу краще дослідити правозастосування, діяльність судових установ, історію повсякденності тощо.

3. До видавничого проекту мають бути включені й джерела з історії українських земель, які не входили до складу Великого князівства Литовського – Галичини, Закарпаття, Північної Буковини, Чернігово-Сіверщини періоду перебування у Московській державі. Для цього до проекту мають бути залучені відповідні фахівці, котрі можуть підготувати ці джерела до публікації та скласти якісні покажчики.

* Олег Дячок – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Академії митної служби України.

Ірина Ворончук*
Київ

ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДЖЕРЕЛЬНИХ ВИДАНЬ З ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ТА РАННЬОМОДЕРНОЇ УКРАЇНИ

Спершу хочу вітати ініціативу організаторів даного круглого столу, оскільки, на мій погляд, проблема джерел з історії України XIV–XVII ст., та їхнього видання назріла давно. Обґрунтую свою думку. Протягом останнього десятиріччя в науковій літературі неодноразово порушується проблема необхідності перегляду багатьох проблем української історії, які свідомо перекручувались та фальсифікувались, і не меншою мірою це стосується не лише періодів новітньої історії, а й давніх часів. Крім того, багато проблем соціальної історії минулих поколінь, як наприклад, українська родина та її типологія, характер шлюбної моделі, система соціальних взаємостосунків і контактів, приватне життя та повсякдення XIV–XVII ст. тощо, які в силу певних обставин вважались неактуальними, залишилися поза увагою української історичної науки. Тож перед сучасними істориками стоїть завдання з'ясувати ці проблеми, а це можна зробити лише на підставі документальної бази, оскільки нове знання має ґрунтуватися не на умоглядних конструкціях, а на строго задокументованій джерельній основі, бо, як відомо, без джерел немає історії.

У цьому плані у нас є у кого вчитися. За позитивний приклад наведу Польщу. Коли я, отримавши в 1995 р. грант від Каси Мянвського, вперше приїхала до Польщі і познайомилась з польськими документальними публікаціями з історії XV–XVII ст., причому з найрізноманітніших аспектів тогочасного історичного життя, яка є в розпорядженні польських дослідників, я по-доброму позаздрила польським історикам, а одночасно й зрозуміла, як їм вдалося дослідити і вирішити ті проблеми, до яких вітчизняна історична наука навіть сьогодні ще й не приступила.

* Ірина Ворончук – завідувач відділом історичних пам'яток Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії МОН молодьспорту України.

Один приклад, завдяки джерелам польські історики обрахували площі освоєних під сільське господарство земель на середину XVII ст.

Що стосується самої ідеї створення анованого реєстру актів XIV–XV ст., вважаю її дуже важливою і слушною, особливо ще й з огляду на те, що в силу певних обставин історичного розвитку багато документальних матеріалів зазначеної доби з української історії виявились зосередженими, а подеколи й розпороченими між архівосховищами різних держав, зокрема Литви, Польщі, Росії та ін. країн. Такий реєстр надав би конкретне уявлення про реальну джерельну спадщину України даної доби. Проте потрібно розуміти, що це дуже велика й копітка робота, розрахована на роки, яка потребує великої групи фахівців-ентузіастів.

Кілька думок щодо сучасного вітчизняного археографічного досвіду. Останніми часами, завдячуючи власній ініціативі окремих дослідників, деякі з них беруть участь в дискусії круглого столу, з'явилася низка документальних видань. Звичайно, вже само по собі видання джерел заслуговує на всіляке схвалення і вдячність. Але якраз досвід цих публікацій засвідчує, що існує багато питань методологічного, методичного і практичного характеру, які вимагають не лише широкого ґрунтового обговорення, але й вироблення певних наукових принципів, яких мали би дотримуватися дослідники в роботі над підготовці джерел до видання. Річ у тім, що наразі кожен дослідник підходить до підготовки та видання документальних матеріалів зі своїми власними розумінням та уявленням щодо їх археографічного опрацювання, на жаль, подеколи не найкращими. Не говорячи вже про публікації окремих дослідників, зверну увагу, що документальні видання, підготовлені академічними інститутами, як напр. «Книга київського підкоморського суду (1584–1644)» (К., 1991), що вийшла під грифом Археографічної комісії та Інституту мовознавства й Інституту історії, здійснена за одними археографічними засадами, а збірка «Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина», що вийшла під грифом тієї ж Археографічної комісії та Інституту історії у тому ж 1991 р., – вже за іншими археографічними засадами. Зовсім іншим підходом щодо опрацювання текстів документів від названих видань відрізняється ще одне академічне видання – «Волинські грамоти XVI ст.», підготовлене в 1995 р. Інститутами української мови та української археографії і джерелознавства.

Після зазначеного не дивно, що методологічними підходами та методичними засадами відрізняються такі документальні видання XVI–XVII ст., як «Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст.» (Київ; Острог; Нью-Йорк, 2004), підготовлене Віктором

Атаманенко, «Литовська Метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року» (Київ, 2005), підготовлена Володимиром Краченко, та книга Литовської Метрики («Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22 (1547)», Vilnius, 2010), яку підготували Андрій Блануца та Дмитро Ващук при співпраці з Даріушем Антанавічюсом. Дану практику засвідчує і підтверджує ціла низка інших документальних видань, які можна назвати, але ліпше зосередитись на її причинах.

На мою думку, ця ситуація свідчить про відсутність в Україні наукового центру, який мав би забезпечити єдиний науковий підхід до видання джерел з історії України XIV–XVII ст. На мою думку, мають бути продумані та вироблені загальні для документальних публікацій певної доби правила видання, а найголовнішим підходом до будь-якого джерела, як на моє розуміння, має бути не вузько утилітарний підхід з точки зору цілком прагматичних завдань окремих наукових галузей для вирішення того чи того конкретного питання, зокрема: мови, етнології, або історії, а значно ширший – як до історичної пам'ятки певної доби в цілому. Поясню на прикладі актових джерел: напр., кожна окрема актова книга має розглядатись як пам'ятка свого часу в її найширшому виявленні і вигляді, тобто як пам'ятка матеріальної культури в цілому, оскільки вона не лише містить певну інформацію про ті чи інші події, а, в першу чергу, сама в собі несе елементи тогочасної як матеріальної, так і духовної культури, зокрема паперового виробництва, розвитку писемної традиції, діловодної справи, ділової та розмовної мови, мистецтва оздоблення як тексту, так і самої книги, а також багатоаспектної історії в найширшому плані, яку розкривають окремі акти, зокрема щодо розвитку тогочасної агрокультури, техніки, побуту, зовнішнього вигляду та внутрішнього облаштування садиби, інтер'єру житла, виготовлення тканин, одягу тощо, а також прояви соціального та повсякденного життя і культури, зокрема внутрішніх та зовнішніх стосунків, у тому числі родинних, та в цілому повсякдення у всьому його різноманітті.

Окремо потрібно сказати про науково-довідкове забезпечення документальних видань середньовічної та ранньомодерної доби. Деякі з названих збірок видано взагалі без будь-якого науково-довідкового апарату, навіть найпростіших іменних та географічних покажчиків. Вочевидь, такі видання мають містити й словники застарілих на сьогодні, а отже, незрозумілих для необізнаного читача та молодого дослідника тогочасних слів і виразів, а також речові покажчики для полегшення користування виданнями.

Думаю, що в конкретній роботі по створенню реєстру актів XIV–XV ст. потрібно врахувати досвід Митрофана Вікторовича Довнар-Запольського, який певний час був старшим помічником архіваріуса Литовської Метрики. Ним були розроблені методичні принципи описування документів Метрики. На його думку, опис актової книги мав не лише давати загальне уявлення про книгу, а й одночасно включати елементи критики джерела. Крім того, він вважав, що поактовий опис мав складатись із тематичних рубрик, в яких документи мали поділятися за дипломатичними різновидами. Він пропонував 9 рубрик, як-от: посольські справи, королівські привілеї приватним особам, привілеї публічно-правового характеру, інвентарі маєтків, прибутково-видаткові записи, митні справи, судові справи тощо. Одним із важливих принципів опису документів Довнар-Запольський вважав збереження давньої термінології. За пропонованою ним методикою, план опису книг записів мав складатись з трьох частин: загального опису кожної книги, поактового опису та іменного і географічного покажчиків.

Що ж стосується роботи по виданню джерел, на мій погляд, варто звернутися до видавничого досвіду наших попередників – співробітників Київської археографічної Комісії XIX – початку XX ст., серед яких були такі визначні історики, як Володимир Антонович, Орест Іванович Левицький, Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов. До речі, М.Ф. Владимирський-Буданов також доклав багато зусиль до розробки методичних підходів щодо створення систематичного каталогу поактового опису книг гродських і земських судів. Він розробив і запропонував взірці зразкових інвентарних описів актових книг, що повинні були друкуватися щорічними випусками та поєднуватись в томи, до яких мали додаватись іменний та географічний покажчики.

Безперечно, для організації цієї роботи має бути створена робоча група, до якої, на мою думку, повинні увійти як історики-практики, так і археографи. Група має виробити не лише план створення анотованого реєстру актів, а й наукові засади щодо видання джерел XIV–XVII ст., звернувшись не лише до української, а й до сучасної видавничої практики наших сусідів, зокрема Литви, Білорусі, Росії, тим більше, що останнім часом в цих країнах накопичено значний досвід. Маю на увазі методологічні рекомендації та методичні розробки, напрацьовані в Україні, Литві, Білорусі та Росії.

Владислав Берковський*
Київ

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА ВИДАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ЗМІСТ І МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Пріоритетним завданням, що стоїть на сьогодні перед державними установами України, як перед управлінськими, так і перед науководослідними, є забезпечення відповідного розвитку та сприяння консолідації української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Закріплена у статті 11 Конституції України дана теза доволі чітко визначає необхідність здійснення заходів щодо не лише збереження пам'яті, але й її широкому впровадженню у життя. Фактично опублікування джерел з історії України є складовою загальнодержавної політики збереження пам'яток матеріальної та духовної культури.

Більш того, дане завдання, поставлене перед науковою спільнотою істориків та архівістів ще у середині ХІХ ст., є достатньо актуальним і на сьогодні. Зокрема, прагнення до того, щоб видання «было доступно для просвещённой публики и, вместе с тем, удовлетворяло всем требованиям науки» надалі має бути однією з головних цілей сучасного видання пам'яток, в першу чергу, литовсько-польської доби¹.

Аналізуючи сучасний стан з виданням пізньосередньовічних пам'яток з історії України, а зокрема документів Литовської Метрики, не можна не звернути увагу на відсутність єдиної чітко сформульованої концепції їх виявлення, опрацювання та опублікування. Надзвичайно прикрим є той факт, що профільні наукові інституції України, до обов'язків яких якраз і входить підготовка археографічних видань, практично, на сьогодні, у своїй діяльності дублюють функції інших академічних установ, наприклад, Інституту історії України НАНУ. В

* Владислав Берковський – кандидат історичних наук, директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

¹ Едиційна археографія в Україні у ХІХ–ХХ ст. Плани, проекти, програми видань. Вип. 1. – К., 1993. – С. 141.

результаті маємо складну до вирішення проблему визначення пріоритетних напрямків діяльності академічних установ та приведення їх у відповідність до їх функціональних обов'язків.

Враховуючи складність та багатогранність проблеми видання історичних джерел, а крім того суспільну значущість археографічних видавництв загалом, та видавництв джерел пізнього середньовіччя зокрема, вважаємо за необхідним підготовку та розробку державної програми видання писемних пам'яток історії та культури України. Власне дана програма має враховувати три основних завдання: а) пошук та впровадження до наукового обігу якомога більшого масиву джерельної інформації; б) спрямування на широкі верстви населення, а не на вузьке коло професійних дослідників; в) дотримання наукових стандартів підготовки археографічних видань.

Отже розробка державної програми видавництва писемних пам'яток пізнього середньовіччя має, по-перше, мати на увазі визначення комплексу взаємопов'язаних і послідовних цілей, планів і правил щодо вирішення поставлених завдань. По-друге, дана програма має бути спрямована на реальний перебіг процесів застосування, як державними органами, так і науковими інституціями, владних повноважень і різноманітних можливостей щодо впливу на фактичне видання корпусу джерел з пізньосередньовічної історії України.

Беручи за приклад досвід сусідніх з Україною країн, зокрема Польщі та Чехії, системна підтримка археографічної діяльності з боку уряду має органічно об'єднувати зусилля центральних та місцевих органів державної влади, з однієї сторони, та роз'яснювальну діяльність наукових установ з іншої. При цьому сам механізм реалізації державної програми з видання пам'яток історії має складатися з декількох обов'язкових комплексів заходів: організаційно-управлінського, нормативно-правового, фінансово-економічного та соціально-психологічного. Таким чином, основними організаційними умовами успішного впровадження державної програми з видавництва пам'яток історії та послідуючого її виконання має стати: а) визначення ясних цілей діяльності та стандартів виконання функцій усіма учасниками реалізації програми; б) виділення необхідних ресурсів: фінансових, матеріальних, людських і т. д.; в) створення ефективної організаційної структури; г) розроблення єдиних правил, процедури й інструкцій покликаних координувати й регламентувати діяльність установ і їх відносин з владними структурами, які беруть участь у реалізації програми; г) наявність кваліфікованого

та мотивованого персоналу². Принагідно слід зазначити, що саме вище зазначена комплексність та організаційні умови були реалізовані під час виконання державної програми науково-документальної серії книг «Рєабілітовані історією»³.

Фактично, проведення круглого столу «Пізнньосередньовічні джерела з історії України та Литовська метрика: проблеми вивчення та публікації» на базі Інституту історії України НАНУ є усвідомленням факту існування проблеми з видання пам'яток історії України, як загальнонаціональної складової охорони історико-культурної спадщини, загальної гуманітарної освіти та духовності України. Тобто, за В. Тертичкою, усвідомлення того, що проблема стосується значної частини суспільства та є наслідком існуючої державної політики в напрямку збереження документальної спадщини, говорить про необхідність прийняття відповідного управлінського рішення⁴.

Першим кроком для розробки державної програми має стати підготвлення відповідного звернення до комітетів Верховної Ради України, зокрема до підкомітету з питань охорони історико-культурної спадщини комітету з питань духовності і культури та підкомітету з питань гуманітарної освіти, науки та інформатизації комітету з питань науки і освіти з врахуванням пропозицій вище згаданого круглого столу. По суті дане звернення має бути стратегічним планом, який окрім визначення загальної структури та функціональних особливостей механізму впровадження державної політики у сфері видання пам'яток історії, мав би врахувати досвід попередніх археографічних видань, як серійних, так і поодиноких. Вповні очевидним, що головним промотором розробки державної програми видання пам'яток історії України та звернення до Верховної Ради України має стати Національна академія наук України, за активної участі її структурних підрозділів – Інституту історії України

² *Валєвський О.* Структура та функціональні особливості механізмів впровадження державної політики // Вісник Національної академії державного управління при Президентів України. – К., 2004 – №4. – С. 365.

³ Постанова Верховної Ради України від 06.04.1992 № 2256-ХІІ «Про підготовку багатотомного науково-документального видання про жертви репресій на Україні».

⁴ *Тертичка В.* Визначення проблеми як головна ланка в аналізі державної політики // Вісник Української академії державного управління при Президентів України. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 259.

та Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського.

Наслідком звернення має стати включення даного питання до порядку денного сесії Верховної Ради України з послідуочим прийняттям відповідної постанови. Саме на основі даного законодавчого акта має бути створена Головна редакційна колегія, основним завданням якої й буде розробка «Державної програми видання пам'яток історії України», визначення необхідних фінансових та людських ресурсів, цілепокладення на окремі інституції. Зокрема, на відділ історії України середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України НАНУ має бути покладено обов'язок науково-методичного забезпечення виконання даної програми.

Набуття проектом державної програми законного статусу, в результаті, дозволить конкретизувати застосування необхідного управлінського інструментарію, об'єму необхідних ресурсів та послуг для ефективного розв'язання поставленої проблеми. Саме на даному етапі має бути чітко визначено які саме критерії будуть застосовані до видавництва пам'яток історії України XIV–XVI ст. На нашу думку, з огляду на кількісний стан збережених джерел, писемні пам'ятки XIV–XV ст. заслуговують на безвиняткове видання. Натомість щодо джерел XVI ст., напевно, варто застосувати тематичний підхід. Власне той підхід, який був апробований у таких багатотомних виданнях, як «Архив Юго-Западной России» та ін.

Підсумком даного етапу має стати прийняття відповідної постанови Кабінету Міністрів України, у якому має бути зазначено, що: а) серія публікацій пізньосередньовічних джерел з історії України випускається на засадах державного замовлення; б) у державному бюджеті України передбачається виділення необхідних фінансових ресурсів на видання серії, авторські гонорари та оплату праці технічних працівників; в) передбачити у бюджетах АР Крим, областей та м. Київ і Севастополь виділення необхідних фінансових ресурсів на забезпечення видання тематичних томів (за умови їх формування за регіональним принципом). Окремою позицією має стати створення спеціальної групи науковців, сформованої на паритетній основі Інститутом історії України, Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ та Державною архівною службою України, щодо виявлення, копіювання та послідуочної публікації пізньосередньовічних джерел з історії України, які зберігаються у архівосховищах та відділах рукописів бібліотек інших країн.

Лише по проходженню вище зазначених етапів державно-політичного рішення має відбутися практична реалізація «Державної програми видання пам'яток історії України», логічним завершенням якої стане видання багатотомного зібрання джерел з історії середньовічної та ранньомодерної України.

Ігор Тесленко*

Київ

ПЕРШОЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ РОБОЧОЇ ГРУПИ: КІЛЬКА ЗАУВАГ ДО ВИСТУПІВ ПОПЕРЕДНИКІВ

Шановні колеги!

Насамперед, маю подякувати ініціативній групі за організацію круглого столу та запрошення мене взяти у ньому участь. Ідея спільного проекту видання джерел, поза сумнівом, заслуговує на всіляку підтримку. Зі свого боку хотів би висловити певні думки з приводу того, на що варто звернути увагу в процесі формування робочої групи і якими мають бути її першочергові завдання.

Програма нашої сьогоднішньої зустрічі, з якою ми мали можливість попередньо ознайомитися, вказує на те, що пріоритетом робочої групи є підготовка до друку анотованого реєстру актів та джерел з історії України XIV–XVI ст. У мене викликає питання верхня хронологічна межа, позаяк XVI століття, як відомо, в нашій історії поділяється на дві частини – до і після Люблінської унії. А оскільки круглий стіл має назву «Пізньюсередньовічні джерела з історії України та Литовська метрика: проблеми вивчення та публікації» – напрошується висновок про те, що проект розрахований на дослідників, професійні інтереси яких зосереджуються на доунійному періоді. Між тим, більша половина присутніх тут вчених займаються різними аспектами української історії доби, що її верхній рубіж традиційно датується серединою XVII століття. Тому вважаю за необхідне поставити питання про розширення встановлених

* Ігор Тесленко – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія».

хронологічних рамок. Від того, якою буде відповідь на це питання, залежить кількість потенційних учасників проекту.

Наступна задача полягає у тому, аби якомога чіткіше окреслити формат взаємодії робочої групи. Це особливо важливо в нашому випадку, оскільки фахівці, які тут зібралися, а також і ті, які ще могли би включитися до роботи, працюють у різних наукових інстанціях. Паралельно виникає ряд цілком практичних питань, які потребують вирішення. Назву лише деякі з них:

1. Написання проекту, який візьме участь у конкурсі на фінансування і до якого мають потрапити не лише ті збірки джерел (актові книги), які вже готові до друку або робота над якими завершується, а й ті пам'ятки, які мають бути опрацьовані в ближчій і далекій перспективі;

2. Як впливає з програми нашої зустрічі, більшість конкретних задумів пов'язана з публікацією джерел з історії тієї частини українських земель, що входила до складу Великого князівства Литовського. Мені здається, що варто обговорити можливість включення до робочої групи фахівців, які вивчають українські землі Польської Корони (Західне Поділля і Галичина);

3. Колеги, які виступали переді мною, достатньо уваги приділили необхідності випрацювати спільні археографічні засади видання джерел, писаних руською мовою. Хотілося б нагадати, що чимало документів XIV–XVI ст. (оригіналів і копій) написано польською або в латинській транслітерації. Правил видання таких актів ми досі не маємо, а ті, що були підготовлені польськими археографами (маю на увазі, в першу чергу, інструкцію Казімежа Лепшого 1953 р.), сильно застаріли і в нашому випадку є неприйнятними хоча б з огляду на те, що ігнорують мовні особливості джерела.

Дякую за увагу!

Дмитро Ващук*
Київ

МАТЕРІАЛИ ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ: УКРАЇНСЬКИЙ СЕГМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Серед джерел для дослідження історії Великого князівства Литовського особливе місце належить архіву канцелярії цієї держави, відомого під назвою Литовська Метрика або Метрика ВКЛ. Цей потужний комплекс нараховує понад 600 од. зб. у Російському державному архіві давніх актів (м. Москва), а також декілька оригінальних екземплярів в Архіві головному актів давніх (м. Варшава). Документальний матеріал настільки різноманітний, що дає можливість вивчати політичний, військовий, економічний, соціальний, правовий та ін. напрямки історії таких сучасних держав як Україна, Литва, Білорусь, Польща, Російська Федерація, Німеччина тощо. У зв'язку із цим важливою проблемою є публікація матеріалів Литовської Метрики.

На сьогоднішній день є декілька центрів видання книг ЛМ, які зосереджені у Вільнюсі, Мінську та Варшаві. Серед них найбільш активно працюють вчені-метриканти Вільнюського університету (Книги судових справ) та Інституту історії Литви (Книги записів). Декілька книг підготовлено білоруськими та польськими колегами. За останнє десятиліття до цього процесу долучились і українські фахівці, опублікувавши три книги ЛМ¹ та один регест документів Волинської Метрики².

* Дмитро Ващук – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України.

¹ Руська (Волинська) Метрика. Книга а 1652–1673 pp. / Підготував до друку П. Кулаковський // Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. – Т. V. – Острого-Варшава-Москва, 1999. – 608 с.; Литовська Метрика. Книга 561: ревізії українських замків 1545 / Підготував В. Кравченко. – К., 2005. – 598 с.; Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 22. (1547): Užrašymų knyga 22 / Parengė A. Blanutsa, D. Vashchuk, D. Antanavičius. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2010. – 174 p.

² Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / Передмова П. К. Грімстед. – К., 2002. – 984 с.

Незважаючи на наукову цінність цих видань, звертає увагу на себе той факт, що всі вони різняться між собою як зовнішнім оформленням, так і принципами передачі текстів документів. Тому започаткована традиція публікації книг ЛМ є серйозним підґрунтям для створення української школи метрикантів, однак потребує свого вдосконалення та вироблення певних традиційних норм.

В українській археографічній традиції існують напрацювання щодо принципів передачі текстів³, тому не має сенсу придумувати нові методологічні засади. Водночас, на наш погляд, археографічні вимоги варто узгодити з литовськими колегами, оскільки саме вони на сьогоднішній день впевнено тримають першість за кількістю виданих книг. Передача тексту в литовських виданнях, як правило, спрощена. Лише у декількох книгах збережено давні літери у, ц, j, z, w, а найчастіше вони замінені сучасними. Виняток становлять літери е та є. Вважаємо, що варто погодитись із таким підходом, оскільки для переважної більшості істориків їх наявність аж ніяк не вплине на результати дослідження, а вузьким фахівцям у будь-якому разі потрібно звертатись до оригінальних текстів.

Важливого значення потрібно приділити такому питанню, як зовнішнє оформлення українського видавничого проекту матеріалів ЛМ. Незважаючи на всю простоту проблеми, справа доволі серйозна, оскільки мова йде не лише про одну-дві публікації, а про започаткування серійного видання джерел з історії України XV–XVI ст., котре мало би мати «власне обличчя». Разом з тим не обов'язково розробляти принципово новий дизайн. Можливо, є сенс запозичити саме литовський, враховуючи кількість виданих у Вільнюсі книг та усталені традиції.

Як зазначалось вище, ЛМ як архів канцелярії ВКЛ містить величезну кількість документів, що стосуються історії багатьох сучасних держав. Одним із напрямків роботи може стати підготовка та публікація повного реґесту тих документів, які пов'язані виключно з історією України. Складність вирішення цієї проблеми зумовлена тим, що потрібно повністю перечитувати всі метричні книги, у яких міститься не одна тисяча документів. Вірогідно, для початку варто було б обмежитись хронологічним проміжком до Люблінської унії 1569 р.

На завершення відзначу ще один важливий момент. Для успішної реалізації поставлених завдань необхідно створити структурний науко-

³ Німчук В. Правила видання пам'яток писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. – К., 1995. – 34 с. (проект).

вий підрозділу, основним завдання якого має стати організація та координаційна робота з тими українськими вченими, які матимуть бажання готувати до друку документи, а також публікація упорядкованих матеріалів. У зв'язку із цим пропоную створити при Інституті історії України НАН України Центр дослідження та публікації джерел з історії України XIV–XVII ст., до складу якого входитимуть провідні українські науковці.

Лариса Жеребцова*
Дніпропетровськ

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВИДАННЯ ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ

Будь-яке видання вимагає вироблення єдиного стандарту принципів передачі тексту та створення науково-довідкового апарату джерела. Приклад публікації Литовської Метрики литовців та білорусів це наочно ілюструє. Литовці видають ЛМ за єдиними принципами в межах урядової програми, зі сталим поділом праці – в Інституті історії Литви готують книги записів та публічних справ, у Вільнюському університеті спеціалізуються на підготовці книг судових справ. У Білорусі книги ЛМ до публікації готують декілька дослідників за різними принципами. Для того, щоб «українська» серія мала єдиний вигляд, пропоную наступне:

1) Публікація книг ЛМ повинна ґрунтуватись на єдиних засадах, які б враховували археографічні здобутки та надбання українських, російських, литовських, білоруських і польських публікаторів кириличних джерел. Мені здається, що литовці обрали вірний підхід з точки зору співвідношення часу та археографічної підготовки книг ЛМ до друку. У перших книгах вони визначили, що при транскрибуванні тексту, в основному дотримувались правил, запропонованих «Методическими рекомендаціями по изданию и описанию Литовской Метрики» Г. Л. Хорошкевич і С. М. Кашатанова. Основні принципи передачі тексту наступні:

* Лариса Жеребцова – кандидат історичних наук, доцент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

адаптація тексту алфавітом сучасної російської мови зі збереженням «ъ» там, де його написано у строку; текст поділений на слова та речення, літери під титлами розкриті, букви над строчкою, у тому числі і «ъ», де він необхідний, внесені у строчку і друкуються курсивом; скороченні літери, що маються на увазі, поміщені у квадратні дужки; знаки пунктуації розставлені згідно з правилами сучасної пунктуації російської мови; літера «й», що має графічне зображення у вигляді «пайєрика», що пишеться над строчкою, під час внесення в строку подається курсивом. Головний принцип такої публікації – зберегти, по можливості, не лише зміст, а й форму оригіналу. В основних рисах, вироблені та застосовані на практиці литовськими істориками-археографами правила нагадують, запропонований В. Німчуком критично-дипломатичний метод публікації джерел наукового класу. Він передбачає збереження основних, найважливіших елементів графіки та орфографії першоджерела, але при цьому дозволяє публікаторові вносити деякі елементи нинішньої орфографії та пунктуації, котрі, однак, не спотворюють текст, але дуже полегшують його сприймання, особливо не лінгвістами.

2) На початку 2000-х рр. обговорювали проблеми створення електронного архіву ЛМ шляхом оцифрування опублікованих книг та мікрофільмів, зроблених з оригіналів, що зберігаються в Російському державному архіві давніх актів. Оскільки в наш час підготовка книг ЛМ здійснюється майже виключно за допомогою персонального комп'ютера засобами текстового редактора MS Word, тому не виникає потреби наголошувати на важливості створення оцифрованих копій вже існуючих опублікованих видань та електронних тих, що готуються.

3) Основна складність в археографічній підготовці книг ЛМ виникає при створенні науково-довідкового апарату видання. Особливо копіткою й трудомісткою є робота по створенню предметного і географічного покажчиків. Для того, щоб полегшити роботу зі створення покажчиків у мене виникли дві взаємопов'язані пропозиції. Перша стосується створення динамічної бази даних, яка б містила назви та локалізацію географічних об'єктів (міст, містечок, маєтків, селищ тощо) за повітими і землями, що існували у Великому князівстві Литовському. Подібна база даних була створена В. Менжинським під час підготовки географічного покажчика для 30 книги записів ЛМ. Тобто, така база даних виступає аналогом великого географічного покажчика, яким можна було б користуватись всім публікаторам ЛМ. Друга база даних може містити імена й рід занять тих осіб, які зустрічаються у книгах ЛМ. Таким же чином можна організувати предметний покажчик. Основна ідея полягає

в стандартизації та уніфікації написання топонімів, прізвищ, давніх мір і монет тощо. На практиці створені бази даних будуть зберігатись окремо від книг ЛМ, що готуються, а публікатори матимуть змогу до них звертатись при створенні відповідних покажчиків. Для наповнення баз даних можна використовувати існуючі географічні покажчики. Окреме зберігання контекстуальної інформації від основного матеріалу має ряд переваг, особливо враховуючи те, що книги ЛМ готуються у різних країнах і у різних наукових центрах у межах однієї країни. Сучасні технології дозволяють досліднику як користуватись готовими базами даних, так і постійно наповнювати їх своїми матеріалами.

Друга пропозиція має технічний характер. При підготовці книги ЛМ до публікації створюється її аналог у вигляді електронного тексту, який дозволяє автоматично згенерувати необхідний покажчик. Для цього дослідник розмічає текст, виділяючи відповідні елементи, використовуючи можливості текстового редактору для побудови предметних покажчиків. У такий спосіб при виділенні першого елемента виділяються ті, що пишуться так само. Автоматизований спосіб створення покажчиків суттєво не скорочує час підготовки покажчиків і не виключає копіткої роботи дослідника з відбору понять, враховуючи варіативність написання одних і тих же слів. Проте сучасні можливості текстового редактору дозволяють археографам помічати елементи не використовуючи складну мову розмітки тегами, що передбачає деякі знання зі сфери програмування. Хоча, багато дослідників «не довіряють комп'ютеру» і розмічають текст традиційним способом, тобто читають набраний текст і вибирають з нього необхідні поняття.

Окрім технологій при підготовці книг ЛМ та інших джерел варто використовувати неабиякий ентузіазм організаторів круглого столу і тих, хто взяв у ньому участь.

Дмитро Вирський*
Київ

ПРОПОЗИЦІЇ «ВІД НАРАТИВУ»: ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ПУБЛІКАЦІЇ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ/ ВЧЕНИХ ПАМ'ЯТОК ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАНЬНОГО НОВОГО ЧАСУ

Звертаючись до проблеми видання джерел пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу здебільшого, майже «за умовчанням», мають на увазі актові джерела. Утім, хотілося б дещо сказати і про «наративи» що поставали у цей час у рамках «вченої» традиції. Ситуація з їх виданням і вивченням в Україні зовсім не блискуча. Чимало таких пам'яток взагалі ще не введені у вітчизняний науковий обіг. Аби не бути голословним наведу декілька ілюстрацій на цю тему.

Оригінально русько-православна історіографічна традиція ще з укладенням т.зв. Хронографа першої редакції (1512 р.) поділила «історичний час» на дві частини – античність-давнину та новий час-сучасність. За рубіж правила дата падіння 4-ї і останньої світової імперії середньовічних книжників – Римської (що формально існувала до взяття Константинополя турками 1453 р.). Таким чином, і відправну точку «модерної» вченої традиції про Україну маємо шукати саме у другій половині XV ст.

Напрямок їй задавав Ренесанс (зі своєї цитаделі в Італії). Саме з цього італізованого та гуманістичного письменницького середовища походив виклик й інтелектуалам Корони Польської (формально саме вони мали опікуватись представленням українських земель загалу європейської «республіки вчених»). Таким викликом стало, насамперед, таке собі «одкровення від папи» – твір Енея Сільвія Пікколоміні¹ (1405– 1464, з 1458 р. папи римського Пія II) «*Historia Bohemica*» / «Історія Богемії».

* Дмитро Вирський – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

¹ *Zarebski I. Stosunki Eneasza Sylwiusza z Polską i Polakami.* – Kraków, 1939.

Ця праця, написана 1458 р., надрукована вже по смерті автора – 1475 р. – у Римі. Згодом вона неодноразово передруковувалась, зокрема, у Кельні 1530 р. та у повному зібранні творів автора («Opera omnia». Базель, 1551–1571). 1510 р. письменник, тлумач та друкар Миколай Конач (Mikuláš Konáč z Hodiškova, бл.1480–1546) видав чеський переклад цього твору («Česká kronika»), який, у передмові, рекомендував як чехам, так і полякам².

З цим твором Пікколоміні пов'язаний і дуже популярний текст «De Europa» / «Про Європу» (першодрук у Меммінгені, 1490; польський друк під назвою «Eritome Europae» – Краків, 1512)³. Тут поміж європейськими країнами та народами окремо згадано і «рутенів»–«роксоланів»⁴.

Принагідно зауважимо, що піколомінієву лінію у західному українознавстві-русициці згодом підтримала праця Йоганна Богемця (Ioanne Voetio/Voetius Aurbano, бл.1485–1535) про звичаї народів світу. Цей канонік з німецького Ульма, знаний як гуманіст, мандрівник і гебраїст, підписав свій твір як «священик тевтонського воїнства». Уперше його книжка побачила друк в Аусбурзі 1520 р. Згодом, твір Богемця мав десятки перевидань і перекладів про всій Європі (у венеціанському виданні 1542 р. передрукований разом з трактатом Меховіти про дві Сарматії). Зі слов'янських видань відомий його переклад чеською мовою (Оломоуц, 1579). Тут використано видання в Ліоні, 1541 р. У книзі про Європу (Liber III) – воно містило показний розділ «De Rusia sive Ruthenia, et recentibus Rusianorum moribus» / «Про Русь або Рутенію та огляд Руських звичаїв»⁵.

² Gmiterek H. Filiacje polsko-czeskie w historiografii okresu Odrodzenia (XVI – początek XVII wieku) // Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i w wczesnej epoce nowożytnej. – Katowice, 2006. – S.147. Недавнє чеське перевидання твору Пікколоміні див.: Aeneae Silvii Historia Bogemica / Enea Silvio Historie Česká. – Praga, 1998.

³ Сучасне перевидання твору: Enee Silvii Piccolominei postea Pii pp II. De Europa. – Città del Vaticano, 2001; про автора і твір див. також: Guida F. Enea Silvio Piccolomini e l'Europa Orientale: il «De Europa» (1458) // Clio: rivista trimestrale di studi storici. Napoli, 1979. – XV-1. – P. 35 – 77.

⁴ Enee Silvii Piccolominei postea Pii pp II. De Europa. – P. 118. Пікколоміні зве їх «плем'ям варварським і простацьким» («gens barbara, incompta»), сусідами литовців.

⁵ Boehme J. Mores, Leges Et Ritus Omnium Gentium: ex multis clarissimis rerum Scriptoribus collecti. Cum Indice locupletissimo. – Lugduni, 1541. – P. 177 – 181.

До речі, цей текст явно виграє на тлі, зокрема, такого сучасного йому європоцентричного видання – праці Ансельма та Христофора Целла (*Cella*) «*Europae Descriptio Lucidissima D. Carolo V. Romanoru[m] Imperatori dedicata*» / «Опис Європи, найяснішому пану Карлу V, римському імператору, присвячений» (Антверпен, 1535 і 1536)⁶. На жаль, більш цікавий для порівняння інший твір цих авторів-міжнародників – «*Europae descriptio: Tartaria, Hungaria, Bohemia, Polonia, Lithuania, Livonia, Prussia*» / «Європи опис: Татарія, Угорщина, Чехія, Польща, Литва, Лівонія, Пруссія» (Антверпен, 1536) – для нас лишився недосяжним (утім, можливо, це просто некоректний запис назви вищезгаданого твору).

А взагалі-то традиція подавати Русь-Рутенію окремо від Литви з Польщею та Росії-Московії зберігалася і значно пізніше. Ось, зокрема, видання голландського гравера Авраама Брейна (*de-Bruyn*) про різні роди рицарської кінноти «*Diversarum gentium armatura equestris*» / «Різних народів озброєння вершників» (Кельн, 1577; Амстердам, 1617) між малюнками з короткими характеристиками вершників московітських (2-х), татарського, польського, литовського подає окремий малюнок лицаря-вершника рутенського («*eques Ruthenus*»).

Панівні італійські впливи-стандарти призводили й до спроб попросту найняти собі італійця, аби написав належно історію Польської Корони. Такі «види» Ягеллони мали, зокрема, щодо знаного «біженця» Калімаха (Філіппо Буонакорсі, 1437–1496). Нову спробу започаткування офіційної ренесансної історіографії королівства ініціював 1506 р. польський король Олександр Ягелончик (можливо, з подачі канцлера Яна Ласького), який пробував залучити до цього Миколая Розембарзького (V 1506 або невдовзі), шляхтича з краківського воєводства, знаного польського дипломата, фахівця з «турецького напрямку». Утім, і цей кандидат після початкових проб пера⁷ зрікся цієї справи (або помер).

Зауважимо, що для української традиції М. Розембарзький цікавий як автор невеличкого рукописного трактату – «*Explanatio compendiosa*

⁶ [*Cella A.*] *Europae Descriptio Lucidissima D. Carolo. V. Romanoru[m] Imperatori dedicata*. – Antverpiaae, 1535.

⁷ *Rozembariski Mikolaj* (K.Baczkowski) // *Polski słownik biograficzny*. – Т.32. – S. 384 – 387.

de situ, moribus et diversitate Sciticarum gentium» / «Пояснення стисле про місце розташування, звичаї та багатоманітність Скіфського [себто татарського] племені». Останній оповідав про фізіографічні, географічні та історико-етнографічні риси Південно-Східної Європи. У центрі уваги письменника-історика перебували кримські татари, походження яких учений «досліджує» майже винятково крізь призму популярних античних творів. Праця ця була написана на замовлення імператора Максиміліана Габсбурга⁸.

Протестантський виклик увів «руський досвід» у коло міжнародної інтелектуальної полеміки навколо «первісної чистоти» релігійних догматів, а отже і природної суспільної організації. Ось і в 1563 р. у Кельні виданий розлогий теологічний твір львівського проповідника і каноніка Йоанна Арундіненсіса (Ян з Тржцяни/Тростини, бл. 1510–1567) «De religione sacrosancta, de ecclesia, ac ceremoniis...» / «Про релігію святу, про церкву і церемонії...». Написаний у формі діалогу між русином-рутенцем, поляком, німцем і латинянином, в якому дуже активний «русин» Арундіненсіса розвивав, зокрема, аргументацію добре знаного сучасній українській традиції С. Оріховського-Роксолана.

За масштабом постаті, серед сучасних М. Кромеру (творцю класичної за ренесансним каноном праці з історії Польського королівства) співвітчизників-історіографів, найбільше прав бути названим його «конкурентом» має, мабуть, Мартин Бельський (первісно М. Вольський, бл. 1495–1575). 1551 р. він видав у Кракові першу в Короні Польській працю з всесвітньої історії – «Kronika wszytkiego świata». Причому, це також була перша хроніка, друкowana польською мовою.

Тут слід зауважити, що потреба у слов'яномовних синтезах світової історії на той час вже окреслилася. Зокрема, у Празі 1541 р. видрукувано чеський переклад Буріяна Собка з Корніц популярної праці Йогана Каріона (Johannes Carion, 1499–1538) – «Knieha kronyk o wsselikich

⁸ Нині зберігається в Бібліотеці музею ім. Чарторийських у Кракові (далі – Bibl. Czart.) – rkp.26 /Teka Naruszewicza. T. 26/, k. 592–619. Новітнє критичне видання див.: Kowalska Z. Mikolaja Rozembarskiego traktat z roku 1499 o pochodzeniu Tatarów. Studium krytyczne i edycja traktatu. – Kraków, 1993.

znamenitych wessech od počatku swěta zběhlych...» / «Книга хронік про всілякі знамениті речі, які від початку світу трапилися»⁹. У православному світі типологічно близькими до цього жанру були т.зв. «Хронографи» (через це згодом т.зв. 2-а руська редакція 1617 р.¹⁰ так охоче запозичувала для хронографа матеріали з тексту М. Бельського, за московським перекладом видання з 1564 р., здійсненим 5.I.1584 р. шляхтичем з Великого князівства Литовського Амброжієм Брежевським¹¹).

Сходознавча традиція давньої Речі Посполитої взагалі мала чимало здобутків. В українській перспективі значущим є, передусім, кримськотатарський сюжет. Класичну спробу вписати його у «вчені» рамки ренесансної науки здійснив шотландський викладач Замойської академії Вільям Брюс (Bruce, бл.1560 – після 1611), відомий ще як автор антитурецького трактату «Ad principes populumque Christianum de bello adversus ad Turcos gerendo» / «До князів люду християнського про ведення війни проти турків» (Краків, 1594)¹². Його твір називався скромно: «De Tataribus diarium» / «Про татар щоденник» (Франкфурт, 1598), а за джерела цьому принагідному сходознавцю правила класична література та особисті розмови з татарським посланцем із західною освітою – генуезцем Антоніо Спінолою (Spinola).

⁹ Першодрук самого Й.Каріона – Віттенберг, 1532.

¹⁰ Класична 1-а редакція 1512 р. хронографу подавала всесвітню історію ще як історію православного світу. До речі, як уже мовилося, виклад подій тут закінчувався падінням Константинополя перед турками 1453 р. (таким чином, цілком ігнорувалася ренесансний концепт «середніх віків» – 1453 р. відділяв давнину-античність від сучасності-новочасності).

¹¹ Попов А. Обзор хронографов русской редакции. – Вып.2. – М., 1869. – С. 87 – 88.

¹² Авторство В.Брюса щодо рукописної реляції про стан Польського королівства «A Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crowne, 1598» – першого твору такого роду адресованого англійському двору, нещодавно спростував американський професор Себастьян Собеський, див.: *Sobecki S. The Authorship of «A Relation of the State of Polonia, 1598» // The Seventeenth Century* [друк: Manchester University Press]. – Vol.18. – №2. – (2003) [2004]. – P. 172–179.

Досить численним вже у сучасній Україні шанувальникам сарматизму варто звертати увагу не лише на його принагідні літературно-мистецькі прояви, а і його «вчену традицію». Тут цікавою є постать гданщанина Мартина Опітца (Opitius, 1597–1639), який отримав титул придворного історіографа 1637 р. Він всерйоз зайнявся науковими підставами сарматизму та видав розлогу і як на той час вельми аргументовано-джерельну працю «*Variarum lectionum liber. In quo graecipue Sarmatico*» / «Різних викладів книга. В якій головним чином про Сарматію» (Гданськ, 1637), яку дедикував Т. Замоїському (якого, до речі, часто окреслюють і як «українського магната»).

Повертаючись до великих історіографічних викликів для українознавства з боку творців «всесвітньої історії», ніяк не обійти «*Annales ecclesiastici*» («Церковні аннали») італійця Цезаря Баронія (1538–1607). Цікаво, що Бароній мав контакти у колах польських католицьких ієрархів. Серед його кореспондентів був і київський єпископ О. Соколовський¹³.

Відтак, не заскочує нас і те, що у творчій спадщині знаного кардинала був і невеличкий твір, спеціально присвячений «давньоруському» сюжету, – «*Discours de l'origine des Russiens et de leurs miraculeuse conversion...*» / «Розмисел про походження русинів та їхнє чудесне навернення [до Риму] і кілька визначних документів їхніх королів» (Кельн; Париж, 1599¹⁴; під трохи зміненими титулами твір друкувався ще в Кельні – 1598 і 1600 pp.). Він постав з приводу знаного прийому руських проунійніших ієрархів римським папою у 1595 р. Утім, даних про рецепцію цього твору в Україні досі не виявлено (хіба що вона йшла через «Церковні аннали», до яких, зрештою, інтегровано і текст «Розмислу»).

¹³ AGAD. – Zbiór Aleksandra Czołowskiego (Zespól 388). – Sygn.468 (mf 39075).

¹⁴ Модерний передрук див.: *Discours de l'origine des Russiens et de leurs miraculeuse conversion par le Cardinal Baronius / Tradict en François par Marc Lescarbot / Nouvelle edition revue et corrigée par le prince Augustin Galitzin.* – Paris, 1856.

Завершити свою добірку колоритних наративів, які варті публікації та популяризації в українознавчих контекстах, згадкою «вістового» для національної історіографії козацького сюжету. Тут також ще є що «вводити до наукового обігу». Ось, зокрема, перший знаний текст, де запорожців названо піратами. Його автором був Станіслав Сарницький (бл. 1532–23.IX.1597). Мова йде про характеристику козаків, яку містить ранній і малознаний історикам твір – «Księgi hetmańskie z dziejów rycerskich wszystkich wieków zebrane i praktyka albo experientia hetmanów najjaśniejszego Zygmunta Starego króla polskiego, a także cesarza Karola V i Solimana tureckiego <...>, objaśnione ku ćwiczeniu młodych ludzi nacyjej naszej polskiej» / «Книги гетьманські з історій лицарських усіх віків зібрані і практикою або досвідом гетьманів найяснішого Сигізмунда I Старого – короля польського, а також ще й імператора Карла V та Сулеймана турецького..., пояснені для освіти молодих людей нації нашої польської» (1577). Це власне своєрідний підручник-довідник для найвищого командного складу Речі Посполитої (короля і гетьманів), який (з міркувань втаємничення?) так і лишився у рукописі.

У розділі «O sposobie vastaciej Piratow»/ «Про піратів спосіб пустошення» книги 8-ї «Staciei o zwoiowaniu ziemie» цієї праці і подана характеристика «Козаків Низових». Сарницький твердить, що вони є піратами (власне, корсарами) польського короля, а взірцем для них є досить свіжий турецький приклад аналогічної турецької формації на чолі грозою християнського Середземномор'я – султанським піратом Барборосою (1475–1546).

Наприкінці зауважу, що відділ української історіографії наразі готує до друку нариси історії української історіографії. З-поміж них буде й мій розділ-нарис, що має таку структуру:

Зміст

Річпосполитська історіографія України (кінець XV ст. – 1659 р.)

1. Оформлення ренесансної парадигми в історіописанні поліетнічної держави Ягелонів: етногенетична міфологія і династичний інтерес § Італійський «першодвигун» § «Одкровення» від папи § «Національна» реакція: рукопис Длугоша § Пошуки «класика» та експерименти з жанром § Реліктові «традиції»: літописання etc.

2. Самоусвідомлення «універсальної держави»: хроніки шляхетської революції

§ Кромер: історія для світу § Протестанти і М.Бельський: історія для «народу» § Лловський: перший теоретик § Хроніки «свого часу»: Оріховський etc.

3. Переможці-посткласики: від апології і аж до мегаломанії

§ *Racta conventa* і виборний король: тріумф презентизму § Смак до експансії: історія війн і першопрохідців § Панегірики: облік Героїв § «Малі батьківщини»: творення візитівок § Поляка з Литвином розмова про Україну: від Папроцького до Гваньїні § Протопреса і попит на факт § Й.Бельський: белетризована історія для «розбудженої» публіки § Академізація або вчені історики: Любенський, Старовольський, Петрицій etc § Варшевицький: політологія і популяризація § Дидактика та екстракт «на експорт»: Неугебауер і Кекерман § Мемуари: історія особиста § Популяризація класики: переклади та перевидання § Розкіш барокова: новаторства та надмірності.

4. Україніка зі зрілої загальнорічпосполитської перспективи

§ Інтегратори-українознавці: Окольський, Пясецький і Фредро § Придворна історіографія: династичний патріотизм § Хроністи воєн українних § Вигасання традиції «литовської» україніки § Церковні історії: богоугодність історіографії § Історія як аргумент вченості.

5. Річпосполитське причастя «кресів»: є у революції початок, нема у революції кінця

§ Львів – столиця коронної Русі: досвід мультикультурності § Заможя: університет для Русі § Магнатська історіографія: *ad majores gloria* § Краків як креси Русі § Київ: столиця «руської античності», віри та національного Відродження § Приватні «нетрі історії» § Діаспорні історіографії України: вірмени та євреї.

Зрештою, із зауважень, які пролунали на цьому круглому столі, хочу виділити пропозицію з видання, у межах окресленої програми видання джерел часів пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу, тому-добірки наративів, які презентують вчену традицію тогочасного українознавства. З проблем підготовки друків матеріалів «Литовської Метрики» зауважу великі користі від залучення окремих закордонних фахівців при реалізації національних проектів (яскравий приклад такої потреби – суттєві помилки при складанні географічних показників, коли коментуються топоніми, що вже давно перебувають за межами модерних національних територій). Щодо проблем породжених спрощеною передачею автентичних правописів я схилиюсь до думки,

що плюсів тут більше, аніж мінусів. Поява ж останнім часом практики представлення оригіналів архівних актів у вільному доступі в Інтернеті може в перспективі взагалі зняти гостроту дебатів про форми передачі усіх палеографічних особливостей написання старовинних текстів.

Володимир Поліщук*

Київ

ПРОПОЗИЦІЇ ДО КОЛЕКТИВНОЇ СПІВПРАЦІ ІСТОРИКІВ НАВКОЛО ПУБЛІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XIV–XVI СТ.

Не зважаючи на те, що останнім часом виходить чимало праць з історії України доби пізнього Середньовіччя і Раннього Нового часу, винесені на обговорення питання видаються актуальними, адже зачіпають багато джерелознавчих, археографічних, методологічних проблем. Зазначені питання свідчать, що вивчення цих проблем виходить на новий рівень, який може вилитися в організацію робочої групи і навіть Центру з видання джерел XIV–XVI ст., зокрема, видання такого неоціненного комплексу джерел, як Литовська Метрика. Уже хоча б заради видання Литовської Метрики українським історикам варто об'єднувати свої зусилля, адже в цій ділянці українська історіографія явно пасе задніх порівняно з литовськими, білоруськими і російськими істориками. Публікація джерел сама по собі добра цементуюча ідея для організації науковців. Очевидно, що такий центр міг би стати у першу чергу чудовим стимулом для створення належної атмосфери для обміну і продукування нових ідей та перевірки гіпотез. Передусім йдеться про джерелознавчі, археографічні і текстологічні аспекти дослідницької діяльності.

Центр може стати осередком для підготовки та публікації книг Литовської Метрики, які до сьогодні залишаються неопублікованими. І тут важливо буде координувати діяльність з литовськими і білорусь-

* Володимир Поліщук – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

кими колегами, щоб не дублювати теми, які вони теж можуть готувати до публікації. Ми знаємо, що існує велика розбіжність у підходах до публікації литовських і білоруських метрикантів. Причому, білоруська археографічна практика на мою думку більш досконала з точки зору точності передачі тексту й вона найбільш близька і до вітчизняної традиції. Згадаймо, приміром, взірцеве видання Володимира Кравченка книги Литовської Метрики № 561 (Ревізії українських замків), на яке особисто я, і гадаю, багато з моїх колег воліли би спиратися. Це не значить, що ми маємо сліпо копіювати попередній досвід, але базові археографічні засади чи доцільно буде порушувати. Серед білоруських колег слід взяти до уваги археографічний досвід Александра Груши, зокрема його детальні рекомендації до публікації джерел (Груша А. Метадычныя рэкамендацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII–XVIII стст., перыяд Вялікага княства Літоўскага). – Мінск: БелНДіДАС, 2003.). Важливіше, на мою думку, порушити питання, яким чином застосувати сучасні цифрові технології для покращення археографічної практики, адже комп'ютерна техніка та Інтернет дозволять швидко і якісно вирішувати проблеми, на які раніше уходили роки. Існує проблема транслітерації знаків, які не вживані в сучасній абетці, ніби це буде утруднювати читання. Зауважу, що читання історичних джерел в оригіналі залишатиметься уділом професійних істориків назавжди, тобто йдеться про досить вузьке коло науковців, і аж ніяк не про широку громадськість. Для пересічного читача треба старатися при укладанні заголовків справ, що, до речі, варто виносити на обговорення, адже йдеться не просто про публікацію документа, а про введення його до наукового обігу згідно з попередньою (акту, запису, випису) джерелознавчою і дипломатичною характеристикою та вірного відчитування смислу, встановлення датування тощо. Максимально близька до оригіналу передача тексту дозволить залучити до дослідження джерел ширше коло науковців, передусім філологів та істориків мови. Згадаймо «Серію пам'яток староукраїнської мови», в які було видано чимало важливих історичних, зокрема, й актових джерел.

Центр можна також розглядати як центр підготовки литуаністів, адже в процесі підготовки до видань книг Литовської Метрики можна залучати і студентів на умовах стажування або написання дипломних робіт. Тому можна відкривати вакансії для виконання певної археографічної праці, складання покажчиків, підготовки коментарів. Звичайно, не слід обмежуватися тільки виданням Литовської Метрики. Центр можна розглядати і як координуючий центр для співпраці з білоруськи-

ми, литовськими, польськими і російськими істориками, які вивчають Велике князівство Литовське, а також ті українські землі, які входили до складу інших середньовічних держав, як то Корона Польська, Велике князівство Московське, Угорське королівство, Молдавське господарство, Кримське ханство. Історію України XIV–XVI ст. слід розглядати крізь призму зазначених державних утворень, не замикаючись лише у межах Київської та Волинської земель, а відтак і Литовської Метрики, яка, як архів канцелярії великого князя литовського, була актуальна для українських земель лише до 1569 р. Її правонаступницею, як відомо, стала так звана Волинська метрика (1569–1673 рр.), й тому у видавничу програму центру необхідно включити й публікацію книг Волинської Метрики, що вже було розпочато П.М. Кулаковським та видавцями регестів Волинської Метрики. Крім документації державних канцелярій, на мою думку, важливо долучити до публікації й книги регіональних судово-адміністративних установ періоду Великого князівства Литовського (до Люблінської унії 1569 р.), особливо найраніше збережені луцькі замкові книги, які зберігаються в ЦДІАК України, фонд 25 (Луцький гродський суд).

Проекти щодо створення зведеного анотованого реєстру актів з історії України XIV–XV ст. так само слід розглядати на концептуальних засадах, з огляду на входження українських земель (а, власне, йдеться про територіальний розподіл руської спадщини) до складу пізньосередньовічних держав Центрально-Східної Європи – Золотої Орди (Улус Джучі), Великого князівства Литовського, Корони Польської, Угорського королівства, Великого князівства Московського, Молдавського господарства, Кримського ханства. Для цього достатньо згадати фундаментальну працю М.С. Грушевського «Історія України-Руси». Однозначно, що такий проект має спиратися на ресурси світової мережі Інтернет та втілюватися на основі сучасних цифрових технологій та створення електронних баз даних, зокрема баз даних по населених пунктах та персоналіях, як це було запропоновано Ларисою Жеребцовою. До такого проекту мають бути залучені програмісти і в ідеалі створено окремий сайт. Так само окремий сайт в перспективі слід створити і для роботи Центру з публікації джерел з історії України.

На мою думку, слід час від часу обговорювати концептуальні засади видавничої стратегії і практики, джерелознавчі підходи та принципи класифікації актів з подальшим переведенням їх в Інтернет, статус оцифрованого історичного джерела, збираючись на подібні круглі столи. У зв'язку з цим можна запровадити регулярні виступи колег по

темах, дотичних публікації джерел з історії України XIV–XVI ст., коли дослідник зможе поділитися власним досвідом по роботі з текстами історичних документів та підготовки їх до публікації.

Варто обговорити також питання, яким чином у майбутньому дослідник, видавець джерел, джерелознавець, археограф можуть влитися у роботу центру, на яких засадах співпрацювати? Як координувати співпрацю і залучати фахівців? Яким чином може бути запропоновано новий проект? Яким чином може бути розширене коло джерел для публікації? Яким чином залучати нові цифрові технології?

Орест Заяць*

Львів

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО СТВОРЕННЯ ЦЕНТРУ ПІДГОТОВКИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ

Значні розширення дослідницьких можливостей, які постали завдяки стрімкому розвитку інформаційних технологій упродовж останніх десятиліть, відкрили нові перспективи для координації діяльності вчених, зокрема у сфері джерелознавчих студій, підготовки джерел до публікації, а також систематизації уже опублікованих джерел шляхом створення зведеного анотованого реєстру актів. Аналогічні заходи уже віддавна здійснюються закордоном – у Німеччині, Польщі, Чехії та інших країнах.

При цьому важливо брати до уваги увесь наявний комплекс виданих джерел XIV–XV ст. з історії усіх українських земель – Наддніпрянщини, Чернігово-Сіверщини, Криму, Волині, Галичини, Поділля, Закарпаття та Буковини. Однією з причин доцільності такого всеохопного (з географічної точки зору) підходу є нинішній стан проведення наукових досліджень, які переважно здійснюються дуже партикулярно – здебільшого кожен регіон розглядається надто ізольовано, лише у своєму влас-

* Орест Заяць – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

ному контексті, але між українськими землями, звичайно, ж існували різного ступеню активності контакти.

Основний акцент у роботі, на нашу думку, доцільно зробити на актових матеріалах, але актуальним залишається також залучення, наративних, епістолярних, епіграфічних та картографічних джерел. Водночас, потрібно виробити чіткі критерії уніфікації даних при роботі з джерелами різних типів. Хронологічно роботу Центру на початку варто обмежити до пам'яток XIV–XV ст., адже наявні для цього періоду джерела не є надміру чисельними і цілком надаються для опрацювання відносно невеликим колективом дослідників. За умови успішної реалізації проекту щодо XIV–XV ст., можна буде перейти до XVI ст., яке вимагатиме поважніших зусиль з огляду на більшу кількість опублікованих джерел.

Створення зведеного анотованого реєстру опублікованих джерел повинно передбачати сортування анотацій до актів у хронологічній послідовності, створенні іменного, географічного та предметного індексів (показчиків). Власні назви у тексті реєстру повинні подаватися зі збереженням орфографії, вміщеної у джерельній публікації, з якої взято анотацію. Водночас, у індексах, при відмінному написанні антропонімії та топонімії, потрібно використовувати відсилання до уніфікованої подачі власних назв, максимально наближеної до найбільш усталеного та природного написання назви в межах мови, використовуваної у джерелі.

У разі потреби прийнятним є осучаснення антропонімічних назв, але, знову ж таки, – лише в індексі і тільки з метою їхньої уніфікації. Інакше одна і та ж особа може фігурувати в індексі у безлічі варіантів написання, що зведе нанівець користь індексу. Потрібно також уніфікувати написання антропонімії різними мовами. Якщо ім'я та прізвище належать українцеві, а в джерелах згадується і в польському, і в латинському, і в давньоукраїнському варіантах, то основним повинен бути український варіант написання; якщо ж антропонімія належить полякові – то, відповідно, польський варіант. Якщо ж ім'я та прізвище написане мовою, яка не співпадає з етнічною приналежністю носія антропонімії, то потрібно зберігати написання мовою джерела.

Географічні назви повинні бути ідентифікованими та локалізованими згідно з адміністративно-територіальним поділом, який існував станом на час відповідної джерельної згадки. Як варіант, додатково можлива також вказівка на сучасну адміністративно-територіальну приналежність.

Якщо для власних назв варто застосовувати принцип всеохопності, то для створення предметного індексу, то необхідно розробити критерії відбору термінів. Ці критерії (принаймні на початковому етапі роботи) повинні бути досить широкими, однак у подальшому, після узгодження напрацювань дослідників Центру, частину термінів, можливо, доведеться відкинути. Звичайно, передусім, предметний індекс повинен включати ключові соціальні, політичні, економічні, культурні поняття, предмети матеріального побуту тощо. Для застарілих слів потрібно давати стислі визначення. Багатозначні поняття повинні містити уточнення, яке б конкретизувало їхнє значення.

У підготовці до видання джерел з історії України XIV–XVI ст. також доцільно виділити два періоди: окремо варто розробити програми видання джерел до XV ст. (максимум – до перших років XVI ст.), і окремо – саме XVI ст. Перший період умовно відповідав би пізньому середньовіччю. Програма видання середньовічних є цілком реальною до виконання, адже не так багато залишилося неопублікованих джерел з цього періоду.

Для прикладу, візьмімо міські книги Львова. Із середньовічних часів залишилося неопублікованими лише дві об'ємні і надзвичайно цінні книги (разом майже дві тисячі сторінок)¹. Ці книги було заплановано видати ще в міжвоєнний період (як п'ятий і шостий томи «Історичних пам'яток Львова»)². З цього періоду є також ще певна кількість розрізаних актів у фасцикулах, а також окремі документи у копіях привілеїв. Загалом же, кількість тогочасних документів не є значною, а тому можна і потрібно намагатися видати всі наявні джерела. Тобто, для цього часу можна наважитися на «тотальне» опрацювання актів.

Натомість XVI ст. – це якісно нова епоха, за європейською періодизацією – початок ранньомодерної історії. Кількість джерел різко збільшується – в одному лише фондї «Магістрат міста Львова» на це століття припадає сім майже десятків міських книг сумарною кількістю близько 100 тис. сторінок. Тому XVI ст. потребує не «тотального», а «вибіркового» підходу.

1 Центральний державний історичний архів України у М. Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 8, 698.

2 *Badecki K.* Archiwum miasta Lwowa, jego stan obecny oraz potrzeby reorganizacyjne, inwentaryzacyjne i wydawnicze // *Archeion.* – Warszawa, 1934. – Т. 12. – S. 164.

На завершення, варто наголосити на потребі Центру в кваліфікованих фахівцях із комп'ютерних технологій, які б могли розробити якісне програмне забезпечення для створення зведеного анотованого реєстру актів, який можна було б постійно поповнювати новими джерелами, у міру їхньої публікації.

Петро Кулаковський*
Острів

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРІОРИТЕТНІСТЬ ТА МЕТОДИ УВЕДЕННЯ ДО НАУКОВОГО ОБІГУ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ТА РАННЬОМОДЕРНИХ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Публікації пізньосередньовічних і ронньомодерних джерел з історії України мають давню традицію. Серед найбільш успішних проєктів слід назвати, насамперед, «Архив Юго-Западной России», що видавався Київською археографічною комісією протягом 1860–1910-х рр. Ця серія обиралася на тематичний принцип, що було на тоді виправданим, зважаючи на слабку розробленість історії України періоду середньовіччя і раннього модерного часу.

Тенденції сучасної едиційної археографії засвідчують, що пріоритет, все-таки, слід надати корпусним виданням, які містили б найважливіші комплексні джерела. Це обумовлюється і логікою едиційної роботи, і відсутністю суб'єктивного чинника у підготовці джерел до видання. Приклад литовських і білоруських колег щодо системного видання книг Литовської метрики переконує, крім всього іншого, й у найбільшій інформативності таких видань, що безумовно є визначальним у процесі вивчення історичних джерел. Тематичні збірники залишають за собою мати право видаватися, однак дещо корегується принцип їх комплектації. Як показують приклади останніх десятиліть, найбільше інформативне значення мають збірники, сформовані за принципом

* Петро Кулаковський – доктор історичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин та країнознавства Національного університету «Острозька академія».

приналежності до єдиної установи – актоутворювача чи окремо взятої території. Серед подібних значимих видань можна назвати корпус грамот Галицько-Волинського князівства, підготовлений О. Купчинським, та том документів Брацлавського воєводства, виданий М. Крикуном та О. Піддубняком¹. При цьому слід мати на увазі, що підготовка таких видань займає часто не одне десятиліття, перетворюючись у своєрідне життєве кредо упорядника. Добре, що згадані видання побачили світ, але стільки відомо прикладів, коли упорядник, домагаючись ідеалу, стає заручником свого тематичного видання, що призводить до потрапляння результатів його «сізифової» праці у кращому випадку до якогось архіву чи бібліотечної збірки рукописів.

У ситуації катастрофічного відставання української археографії від стану едиційної справи у більшості європейських країн слід вдатися до тактики «дрібних, але поступальних кроків», що передбачає стійку динаміку публікацій продукції основних публічних ділових установ. До таких установ вказаного періоду можна віднести великокнязівську канцелярію, Руську (Волинську) канцелярію, канцелярії гродських, земських, підкоморських судів. Сюди можна було б ще включити канцелярію Коронного трибуналу в Любліні, що вела окремі книги по Київському, Волинському, Брацлавському і Чернігівському воєводствах, але, на жаль, її продукція була знищена під час придушення німецькими військами Варшавського повстання у 1944 р. У цьому випадку можлива лише часткова реконструкція їх складу.

Втім до видання продукції названих канцелярій підхід має бути різним. У випадку Литовської метрики першочергову увагу належить звернути на книги данин, переписів і публічних справ, які містять найбільше українських документів і листів, оскільки українські землі до середини XVI ст. залишалися об'єктом активної земельної політики Ягеллонів, а також їх військово-оборонної політики з огляду на протистояння з Кримським ханством. Ця робота певною мірою вже зроблена литовськими і білоруськими археографами. Є певні здобутки в українських археографів. Наприклад, В. Кравченко видав том метрики, який

¹ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2004. – 1286 с.; *Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / Упор. М. Крикун, О. Піддубняк.* – Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 2008. – 1220 с.

містить описи українських замків 1545 р.² Серед пріоритетних книг метрики, що мають бути видані саме в Україні, залишаються так само, як і наприкінці 1980-х років, книга ревізії українських замків 1552 р. (кн. 563 – тут і далі архівна нумерація РГАДА) та книга земельних данин і підтверджень приватно-правових актів XV – середини XVI ст., що стосуються Волинської землі (кн. 22)³. Близько половини книг Литовської метрики, що містять близько і понад 20% українських матеріалів, вже видані литовськими і білоруськими колегами (наприклад 6, 11, 20, 28 та ін.). В контексті видання книг Литовської Метрики слід бути реалістами. Українським археографам вже запізно вступати у гонку з колегами Литви і Білорусі. І про це, навряд, чи варто жалкувати. Належить подякувати литовцям і білорусам, які істотно розширили і продовжують розширювати джерельну базу історії українських земель у складі ВКЛ. Таким чином, українська участь у цьому видавничому проєкті зводиться до видання зазначених двох книг і можливої співпраці з литовськими археографами щодо спільного чи узгодженого з ними видання окремих інших книг метрики.

Зовсім інакше справа виглядає з Руською (Волинською) метрикою, яка виникла у коронній канцелярії Речі Посполитої і виключно стосується українських воєводств цієї держави за період від 1569 до 1673 рр. У 2002 р. побачило світ фундаментальне видання реєстрів документів цієї метрики, підготовлене у рамках тривалої співпраці українських, американських і польських дослідників⁴. Це видання можна вважати завершенням першого етапу уведення документів Руської (Волинської) метрики до наукового обігу. Видання має багато позитивних сторін – наведення оригінальних назв вписів документів поряд з назвами двох описів цієї метрики – С.К. Ганкевича 1673 р. та І. Цивінського 1760–1770-х рр., подання опису рукописів томів, фундаментальні іменний та географічний покажчики. Разом з тим упорядники не могли охопити

² Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. – К.: Наукове товариство імені Шевченка, 2005. – 600 с.

³ *Боряк Г. В.* Проблеми видання Литовської і Волинської метрик // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради (грудень 1988 р.). – К.: Археографічна комісія, 1988. – С. 115–116.

⁴ Руська (Волинська) метрика. Реєстри документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673 / Передмова П. Кеннеді Грімстед. – К.: Державний комітет архівів України, 2002. – 984 с.

неохопне. У регестах подається лише дата впису того чи іншого документа; натомість часто відсутня дата видачі документа, що може увести користувача регестів в оману. Особливо це стосується численних облят, конфірмацій (підтверджень), приватно-правових актів, уписаних до цієї метрики. Не подаються в регестах і публікації окремих документів у виданнях XIX–XX ст., хоча перелік цих видань не є надто обширним. Показчики (географічний і іменний) уклалися переважно на основі назв вписів, тому зрозуміло, що багато географічних об'єктів, осіб, що виступають у текстах документів, залишилися поза цими показниками. Між тим, вписи документів до Руської метрики, особливо до 1620-х рр., є значно менш формалізованими, ніж латинські чи полономовні документи королівської канцелярії, і містять часто унікальну інформацію, яку просто неможливо передати за допомогою регеста. Щодо трьох воєводств – Київського, Брацлавського і Чернігівського – ця метрика є джерелом, що певною мірою компенсує повну або майже повну втрату актових (городських, земських, підкоморських) книг. Отже, цей джерельний комплекс з 30 (фактично з 29 книг, оскільки одна (кн. 215) фактично є чорною книгою) належить видавати повністю. П'ять книг (кн. 203, 205, 208, 218, 323 (остання зберігається у Відділі рукописів Курніцької бібліотеки у Польщі) мають обсяг від 38 до 84 аркушів, що фактично перетворює їх з точки зору археографічних зусиль в одну книгу. Одна книга метрики (кн. 220) вже видана⁵, що можна вважати першою спробою до реалізації другого етапу щодо уведення її документів до наукового обігу. При цьому можна ствердити, що це видання є свідченням панування наївного романтизму і хаосу одночасно в українській археографії початку 1990-х рр. Як упорядник цього тому тепер розумію, що не було жодної логіки розпочинати видання з останнього тому Руської метрики, складного з точки зору археографічної підготовки (з огляду на тримовність, численні макаронізми та ін.), склеєного з розрізнених зошитів за хронологічно тривалий період, відмінних за почерками і філігранями, тощо. Взагалі поява тому стала значною мірою щасливим випадком і має завдячувати, як, зрештою, і всі видані в українськими археографами теми Литовської метрики, фінансовій допомозі з-за кордону. Нині ж

⁵ Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. – Острог; Варшава; Москва: Print House, 1999. – Т. V: Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Підготував П. Кулаковський. – 608 с.

книги Руської (Волинської) метрики варто розпочати видавати з перших томів, підготовка одного з яких (191) вже завершена.

Слід мати на увазі, що нині кон'юнктура для видання книг метрики є ще менш сприятливою, ніж на початку 1990-х рр. Литовська Метрика за назвою має литовське забарвлення і конкуруюче з ним білоруське. Руська (Волинська) метрика в одному випадку (Волинська) буде мати регіональний відтінок, а в іншому (Руська) політичний. Тому самостійно метрика як видавничий проект, що претендує на державну підтримку, має небагато шансів на реалізацію. З огляду на це варто його включити у більш ширший проект видання актових джерел під орієнтовною назвою «Український регіоналізм у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій на переломі середньовіччя та рінньомодерного часу».

У межах цього/іншого проекту можна видавати гродські, замські, підкоморські книги. Підхід до їх видання має бути більш гнучким, ніж щодо видання книг метрики. Напевно, слід видати книги, що були укладені після виникнення відповідних канцелярій в українських землях. Вони містять безцінний матеріал щодо формування самоврядних інституцій шляхти, поширення коронного адміністративного устрою тощо. Щодо пізніших актових книг, то підхід має бути диференційованим залежно від території. Потрібно продовжити уводити до наукового обігу житомирські гродські книги, які є єдиним джерельним комплексом, що збереглися по Київському воєводству. Актові книги Волинського воєводства (луцькі, володимирські, кременецькі) такого суцільного видання не потребують. Щодо них потрібно продовжити практику укладення/уточнення подокументних описів⁶. Паралельно бажано було б ініціювати державну програму оцифрування всіх актових книг на зразок того, як це здійснюється в Польщі. Наявність у науковому обігу подокументного опису й оцифрованої копії буде мати потрійний ефект: актова книга перебуватиме у вільному доступі, зменшиться навантаження на архівних працівників, інформація книги не зможе бути знищеною у силу об'єктивних чи суб'єктивних причин. Наявність книги у вільному доступі «розв'яже руки» прихильникам тематичних збірників, зокрема за територіальною ознакою. В останніх є безумовна перспектива і достатньо значні шанси на підтримку з боку місцевої влади.

⁶ Див. наприклад: Володимирський гродський суд. Подокументні описи актових книг. Вип. 1: Справи 1–5 (1566–1570). – К.: Державний комітет архівів України. – 228 с.

Принципи передачі текстів документів XIV–XVI ст. в цілому є достатньо опрацьованими в українській історичній науці. Значну роль у вдосконаленні цих принципів відіграла науково-методична нарада, що відбулася у квітні 1990 р. На обговорення учасників наради було винесені методичні рекомендації по передачі текстів документів XVI–XVIII ст. авторства У. Єдлінської та В. Страшка. У дискусії взяли участь понад 20 дослідників, які запропонували доповнення й уточнення до цих методичних рекомендацій⁷. Згодом, у 1995 р. В. Німчук видав проект правил видання пам'яток, який врахував зауваження на методичні рекомендації У. Єдлінської і В. Страшка, але більшою мірою відобразив філологічний погляд на проблему⁸. Автор, виділивши три типи видань: академічний, науково-критичний та популярний, та декілька методів передачі текстів, залишив достатньо широкий вибір для публікатора. Досвід попередньої археографії показує, що найбільш відповідним методом для видань актових джерел пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу є критично-дипломатичний метод⁹. Філологи переважно є прихильниками дипломатичного методу, оскільки він найбільш точно передає стилістично-мовні особливості тексту. В засаді можна з цим погодитися. Однак виникає питання, настільки це загальмує процес ведення джерела до наукового обігу? Можна собі лише уявити, стільки б книг Литовської метрики опублікували литовські археографи, якби дотримувалися цього методу. Тим більше, що критично-дипломатичний метод дозволяє уникнути хиб, притаманних для литовських видань метрики. До необхідності певного спрощення у передачі текстів схиляє і досвід діяльності Київської археографічної комісії, на сьогодні найбільш успішної едиційної установи в Україні. Розпочавши видавати перші свої видання («Памятники...») дипломатично-критичним методом, працівники Комісії згодом прийшли до висновку у необхідності переходу до критично-дипломатичного (навіть у спрощеному його варіанті). Як зра-

⁷ Передача текстів документів і пам'яток. Матеріали науково-методичної наради (квітень 1990 р.). – К.: Археографічна комісія, 1990. – 108 с.

⁸ Німчук В. В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською редакцією української редакції. Частина 1. Проект. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1995. – 54 с.

⁹ Див. основні параметри цього методу: Заяць А. Є. Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 1. Археографія: навчальний посібник. – Львів: «Простір-М», 2010. – С. 34–35.

зок для наслідування щодо актових джерел можна назвати на сьогодні вже згадуване видання М. Крикуна і О. Піддубника «Документів Брацлавського воєводства 1566–1606 років». Видавці цього видання орієнтувалися на максимальне наближення до оригіналу з незначним спрощенням передачі надрядкових літер (внесенням їх у рядок і виділення курсивом). У ньому відсутнє надмірне втручання у текст, притаманне для видань серії «Пам'ятки української мови». Ще однією позитивною стороною цього видання є максимально наближена до оригіналу передача положеновних текстів. Це дозволяє відобразити впливи і вкраплення української мови у таких текстах.

У цілому немає і не може бути універсального методу передачі історичних пам'яток, навіть за умови їх предметного звуження лише до актових джерел та хронологічного – до періоду XIV–XVI ст. Як здається, для видань кожної серії має бути вироблена видавнича пам'ятка, яка обумовила всіх видавців цієї серії «грати за одними правилами» й одночасно б врахувала специфіку джерел, що видавалися б у цій серії.

На чому не слід економити, так це на описі та архівній історії рукопису. Кожний том серії повинен мати ґрунтовну передмову, де б видавець вказав час створення рукопису, його подальшу історію, особливості почерку (почерків), наявність філіграней тощо. Для споживача-науковця це має важливе значення, оскільки дозволяє верифікувати власні висновки. Для прикладу, які висновки щодо мови вписів до Литовської Метрики можна зробити, якщо не знати, що переважна більшість її книг – це копії кінця XVI ст.?

І насамкінець. Щоб досягти успіху в едиційній роботі щодо джерел вказаного періоду, слід максимально звузити об'єкт лише до актових джерел. Будь-яке розширення об'єкту призведе до громіздкості планів, а, як наслідок, до незначних шансів на їх реалізацію.

Владислав Безпалько*

Київ

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ЦЕНТРУ ПО ВИДАННЮ ДЖЕРЕЛ XIV–XVI СТ.

Справді, сьогодення з якісно новими можливостями отримання, обробки та передачі інформації сприяє здійсненню задумів робочої групи по виданню джерел з історії України XIV–XVI ст.

Нагальним і цілком придатним для реалізації обмеженим колом виконавців виглядає проект зведеного анотованого реєстру актів XIV–XV ст. Документи з цього періоду української історії загалом вже відомі, в більшості опубліковані, але розпорошені у різних виданнях. Створення бази даних про документи XIV–XV ст., інформацію про їх публікації, по можливості звірення виданих текстів з оригіналами, подача помилок чи невідповідностей у коментарях – має зробити українські пізньосередньовічні джерела більш доступними як для науковців, студентів, так і для всіх, хто цікавиться історією означеного періоду.

У рамках створення зведеного анотованого реєстру актів XIV–XV ст. пропоную здійснити видання актів Свидригайла Ольгердовича (під назвою «Свидригайлана»). Протягом тривалого життя діяльність цього князя була тісно пов'язана з українськими землями. А останні роки володарювання Свидригайла на Волині особливо багаті документами на надання земельних володінь, які вийшли з його канцелярії.

На таку ідею надихнула публікація привілеїв великого князя литовського Вітовта «Vitoldiana», підготовлена Єжи Охмянським, яка вийшла друком у Познані 1986 р. Збірка містить у собі привілеї великого князя як своїм родичам, так і представникам різних станів суспільства, а також міським, сільським громадам, національним меншинам та церкві.

У збірнику актів Свидригайла вважаю за доцільне врахувати не лише документи, тексти яких дійшли до нас повністю, але й такі, що лише згадуються в інших актах XV–XVII ст., а також фальсифікати того

* Владислав Безпалько – науковий співробітник відділу історичних пам'яток Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії МОН молодьспорту України.

часу. Це дасть можливість найбільш якісно сформулювати уявлення як про документообіг при дворі князя, так і про важливість цих документів для наступних поколінь правонаступників привілеїв на мастки.

Створення окремого електронного ресурсу для підтримки роботи Центру дозволить широкому колу користувачів отримати доступ як до анотованого реєстру актів XIV–XV ст., так і до інших розробок Центру. Зокрема, пропоную створити постійно поповнюваний тлумачний словник окремих слів, термінів, словосполучень мови XVI ст., що не знайшли відображення або належного роз'яснення у «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.», який оперує опублікованими документами станом на початок 1990-х років. Робота дослідників з новими масивами джерел дає можливість як розширити словниковий запас тогочасної мови, так і наповнити його понятійним змістом. Такі доробки у загальному доступі стануть цінним внеском до кращого розуміння вже опублікованих документів, вірного прочитання проблемних частин оригінальних текстів тощо.

Корисним буде також можливість форумного спілкування дослідників – як учасників проекту, так і тих, хто через подібне спілкування може виявити бажання до нього приєднатися. Електронний форум може сприяти також зближенню інтересів дослідників, більш швидкому і продуктивному виробленню загальних принципів підготовки та видання джерел, науково-довідкового апарату до них.

Зрозуміло, що Центру буде необхідна якісна технічна підтримка з боку фахівців комп'ютерних технологій. Зручна робота електронного ресурсу вимагатиме розробок та встановлення відповідних програм, створення оптимального у користуванні інтерфейсу електронного ресурсу, своєчасного реагування на проблеми технічного характеру та ін.

Віктор Атаманенко*
Остріг

ПРО МОЖЛИВІ НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ ВИДАННЯ ДЖЕРЕЛ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Перш за все, дуже дякую ініціативній групі за, по-перше, підняття та винесення на обговорення зазначеної в назві круглого столу та вже давно назрілої джерелознавчої та археографічної проблеми, а також за запрошення до участі в ньому. Розробка спільного проекту публікації пізньосередньовічних (необхідно додати – й ранньомодерної доби) джерел вимагає спеціального обговорення, але набагато важливішим та складнішим є розв'язання низки пов'язаних з цим питань. Першим з них є формування та організаційна діяльність робочої групи. Вона мала б виділити напрямки та першочергові завдання, а також скоординувати та координувати в подальшому їх розв'язання.

Сучасна (і не тільки) українська історіографія знає достатньо прикладів висування археографічних проектів, але тільки деякі з них втілюються в життя, однією з причин чого є відсутність співпраці між дослідниками з різних установ та закладів. Тому чи не найважливішим видається створення окремих груп, які працювали б над певними джерельними комплексами, а між самими групами здійснювався б обмін інформацією. В результаті їх евристична та джерелознавча робота ефективніше може бути втілена в 1) реєстрації актового матеріалу, 2) створенні присвячених окремим пам'яткам та їх групам і видам досліджень, 3) урізноманітненні форм та способів введення джерел до обігу, 4) усталення термінології на позначення різновидів джерел (як оригінальних, так і дослідницьких). Окрім того, це дасть можливість зняти «непотрібну конкурентність» у роботі, коли кілька дослідників часто йдуть одним і тим же шляхом виявлення, опрацювання та видання джерел; це, можливо, не так актуально для того періоду, який винесено в назву круглого столу, але не завжди є доцільним та корисним для тих,

* Віктор Атаманенко – кандидат історичних наук, доцент Національного університету «Острозька академія».

хто займається, наприклад, окремими проблемами ранньонової доби. Не можна обійти увагою й таку нагальну потребу, як підсумування досвіду як попередньої, так і сучасної археографічної теорії та практики стосовно видання не тільки документів Метрики, але й всього корпусу джерел пізньосередньовічної та ранньомодерної історії України.

Окремої уваги вимагає склад таких груп. Йдеться не про конкретних осіб, а про їх категорії. Окрім кваліфікованих фахівців до роботи в групах, видається, повинні залучатися й студенти та аспіранти ВНЗ. Прикладом подібної практики, можливо, не в усьому вдалому через залучення в тому числі осіб, котрі не займалися ранньоноювою історією на рівні курсових, а потім і дипломних робіт, була підготовка до видання регестів Руської метрики (1985 р.). Прикладів активної студентської роботи, в тому числі й археографічної, можна достатньо знайти й у сучасних умовах. Зрештою, йдеться і про ґрунтовнішу підготовку майбутніх фахівців (метрикантів і не тільки), чим так чи інакше займаються ті, хто працює чи викладає у ВНЗ. Здається, що при ведучій ролі академічних інституцій університетська складова у реалізації даного проекту могла б бути суттєвою.

Спрямованість діяльності груп, думається, повинна б була бути джерельноорієнтованою і стосуватися окремих різновидів письмових джерел: акти, діловодні матеріали, законодавство, церковні документи, пам'ятки історичної думки та ін. При цьому основне значення не може не належати Метриці та актовим джерелам (ними, можливо, і варто обмежитися на даному етапі, але мати на увазі всю джерельну базу періоду). Чи доцільне її археографічне опрацювання лише в українському проекті не вимагає, здається, дискусії. Існуючі видавничі проекти – литовський та білоруський – реалізуються нескоординовано і, можливо, варто спробувати цю ваду усунути. Існує й інший шлях: реалізувати вже наявний у перших результатах окремих «український» проект публікації метричних книг та документів, доповнивши його вже також засигналізованим українськими археографами виданням Руської (Волинської) метрики. Останнє, правда, виходить за запропоновані організаторами круглого столу межі обговорення. Підготовка метричних документів до друку вимагає евристичного та джерелознавчого виходу за їх межі і опрацювання актових книг, родинних зібрань широкого хронологічного діапазону тощо.

Матеріали судово-адміністративних установ, і не тільки найдавніші, вимагають окремого розгляду. Окрім того, що вони важливі для встановлення цілісного корпусу (точніше, якнайближчого до нього) метрич-

них документів, вони необхідні і для вивчення законодавчих пам'яток, і для ґрунтовнішого наукового апарату, але також повинні стати – кожна окремо взята актова книга – об'єктом спеціального (кодикологічного) вивчення. Його результатом (в ідеалі, як і будь-які пропозиції до даного обговорення) має стати повна джерелознавча характеристика, створення подокументних описів, система взаємопов'язаних покажчиків та, можливо, відбір документів для тематичних публікацій (при пріоритеті корпусних видань). Видання всього корпусу актових книг навряд чи видається можливим, а обмеження його певними хронологічними рамками навряд чи доцільно, хоча й може стати предметом окремого обговорення.

Інша справа, і це стосується всіх різновидів джерел якомога повніше введення джерел до обігу на основі сучасних технологій для розширення кола зацікавлених користувачів та розширення археографічної практики. Окрім того, комп'ютерні технології дають можливість палеографічного дослідження в широких параметрах, включаючи й філігранологію. Наявність оцифрованих текстів не тільки розширить можливості використання джерел широким колом дослідників, що вже саме по собі важливо, але й поглибить розуміння функціонування, практичного використання на різних рівнях, долю, підвищить інформативні можливості тощо пам'яток пізньосередньовічної та ранньомодерної доби.

Окремої уваги заслуговує не тільки створення проекту, але й його перетворення у державну програму. Поки цього не станеться будь-які спроби консолідувати в національних межах всіх зацікавлених осіб приречені на раніше чи пізніше розмивання пріоритетів, втрату цілісності та роздроблення зусиль і, принаймні для пізньосередньовічного періоду, консервацію існуючого стану та практики. Тільки в цьому випадку можливе системне (і систематичне, а не спорадичне) джерелознавче вивчення та археографічне опрацювання джерел, які зберігаються, що особливо важливо, за межами України.

Василь Кононенко*
Київ

ПРОПОЗИЦІЇ ДО СТВОРЕННЯ БАЗИ ОПУБЛІКОВАНИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ

Участь у роботі круглого столу «Литовська Метрика в комплексі пізньосередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації» актуалізувала питання удоступнення джерел з пізнішого періоду української історії, а саме козацької доби та, зокрема, Гетьманщини. Козаччина в українському минулому стала знаковим періодом в конструюванні українського національного проекту в другій половині XIX – початку XX ст. Важливо, що представники української інтелігенції сприймали окремішність сучасної їм України через унікальність існування Гетьманщини, яку вони розглядали як де-факто державу раннього нового часу. Культурна спадщина цієї держави, яка мала різні офіційні назви (Військо Запорозьке, Русь, Мала Русь, Мала Росія, Україна), для конструювання української модерної ідентичності мала не меншу, а навіть більшу вагу ніж таких могутніх політичних утворень як Візантійська імперія, Стародавня Русь, Велике князівство Литовське, Річ Посполита та Російська імперія. Зважаючи на це, питання створення бази опублікованих джерел з історії Гетьманщини є надзвичайно актуальним.

Є кілька важливих особливостей, які необхідно врахувати при створенні цієї бази.

По-перше, друга половина XVII та особливо XVIII ст., через безпосереднє сусідство з наступним «науковим» XIX ст., є достатньо забезпеченими джерелами. Тобто дослідники мають справу з таким явищем, коли документів як на «середньовіччя» забагато, але й замало для звичної при вивченні модерного часу вибірки джерел. Відтак головною

* Василь Кононенко – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України.

тенденцією в археографічному опрацюванні архівних джерел цієї доби стає їх повне опублікування.

По-друге, зважаючи на зазначене, значна частина джерел уже є опублікованою. Ще історики XIX – початку XX ст., які фахово займалися історією «Старої України» або цікавилися нею на аматорському рівні, опублікували величезний обсяг найцікавіших документів в таких виданнях як «Архив Юго-Западной России»¹, «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России»², «Киевская старина»³, «Сборник Императорского русского исторического общества»⁴, «Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов», «Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца», «Русская историческая библиотека издаваемая Археографической комиссией», «Жерела до історії України-Руси», губернських світських та церковних періодичних журналах.

В радянській Україні у 1920-х роках було опубліковано значну частину джерел на сторінках «Українського археографічного збірника»⁵, журналу «Україна»⁶. Широке видання джерел почалося у 1950-х роках, а саме документів дотичних до Переяславської ради 1654 р., історії повстань та соціальних конфліктів протягом другої половини XVII–XVIII ст. До них належали видання «Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр.»⁷, «Воссоединение Украины и Россией»⁸, «Документы об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.»⁹, «До-

¹ АЮЗР. – 8 ч., 35 т. – К., 1859–1914.

² Акты ЮЗР. – 15 т. – СПб., 1863–1892.

³ «Киевская старина» - щомісячний історико-етнографічний та літературний часопис, який протягом 1882 – 1906 років видавався у Києві. З 1907 змінив назву на «Україна» і видавався переважно українською мовою.

⁴ «Сборник Императорского русского исторического общества» видавався в Російській імперії в 1866–1917 рр. До 1917 р. вийшло 148 томів.

⁵ Збірник публікувався за редакцією М. Грушевського під егідою Археографічної комісії ВУАН (Т.1 – 1926 р., т.2. – 1927 р. Т.3. – 1930 р.).

⁶ «Україна» – науковий журнал, що виходив протягом 1914–1930 рр. в Києві; тримісячник у 1914 – 1924 рр. та двомісячник з 1925 р.

⁷ Україна перед визвольною війною 1648–1654 рр. Збірка документів. – К, 1946.

⁸ Воссоединение Украины и Россией. – В 3 т. – М., 1954.

⁹ Документи об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. – К., 1965.

кументи Богдана Хмельницького»¹⁰. Серед цього масиву публікацій джерел окремо виділяються «Літопис Самовидця»¹¹, «Приватні листи XVIII ст.»¹². Значна частина нововідкритих документів була опублікована на сторінках періодичних видань – «Українського історичного журналу», «Архівів України», «Жовтня» та ін.

З 1990-х років почалася масова публікація документів, насамперед політичного змісту. Здійснено видання актових документів української адміністрації: «Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657»¹³, «Реєстр Війська Запорозького 1649 року»¹⁴, «Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)»¹⁵, «Універсали Павла Полуботка (1722–1723)»¹⁶, «Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення)»¹⁷. Значна частина державного та приватного листування І. Мазепи опублікована після 1991 р. І. Бутичем, Ю. Мициком, С. Павленком, В. Станіславським та Т. Таїровою-Яковлевою¹⁸. В роки незалежності Укра-

¹⁰ Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. – К., 1961.

¹¹ Літопис Самовидця / Вид. підг. Я. Дзира. – К., 1971.

¹² Приватні листи XVIII ст. / Підг. В. Передрієнко. – К., 1987.

¹³ Універсали Богдана Хмельницького. 1648 – 1657. – К., 1998.

¹⁴ Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту / Гол. упор. О. Тодійчук. – К., 1995. – 588 с.

¹⁵ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). – К.-Львів, 2004.

¹⁶ Універсали Павла Полуботка (1722–1723) / Голова редкол. П. Сохань. – К., 2008.

¹⁷ Путь О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення): Монографія: В 2 ч. – Ч. 2. – К.: ДАККіМ, 2008. – 287 с.

¹⁸ Універсали Івана Мазепи. 1687–1709 / Упор. І. Бутич. – К.-Л. : НТШ, 2002; *Мицик Ю.* Невідомі документи Івана Мазепи // Пам'ятки України. – 1991. – С. 56–58; *Його ж.* З документації гетьмана І. Мазепи // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 91–103; *Його ж.* З документації гетьмана Івана Мазепи // Сіверянський літопис. – 1998. – № 4. – С. 36–45; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд.: С. Павленко. – К., 2008; Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. – К. 2009; З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упоряд. В. Станіславський. – К., 1996; Листи Івана Мазепи. 1687–1691 / упоряд. та автор передмови В. Станіславський. Т. 1. – К., 2002. – 480 с.; Листи Івана Мазепи / Упор. та авт. вступн. дослідж. В. Станіславський. – Т. 2. – К., 2010; Гетьман Іван Мазепа: Документи из архивных собраний Санкт-Петербурга. В 2 вып. – Вып. 1. – 1687–1705 гг. / Сост. Т. Таирова-Яковлева. – СПб., 2007.

їни також перевидано нарративні джерела з історії Гетьманщини, а саме: «Літопис Величка»¹⁹, «Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки»²⁰, «Хроніка Софоновича»²¹, «Синописи»²², «Короткий опис Малоросії (1340–1776)»²³. Значний масив документів було опубліковано в таких періодичних виданнях як «Архіви України», «Український історичний журнал», «Сіверянський літопис», «Київська Старовина», «Україна в Центрально-Східній Європі».

По-третє, частина документів опублікована у малознаних виданнях (українською, російською, польською мовами) і фактично знаходяться поза науковим обігом. Наприклад, як зазначив О. Струкевич, опублікована Л. Окиншевичем «Анонімна записка про потребу обмежити владу Гетьмана», була забута дослідниками української політичної думки раннього нового часу²⁴. Показовою також стала публікація у польському виданні «Arcana: Kultura-Historia-Polityka» проекту договору Пилипа Орлика з королем Речі Посполитої Августом II²⁵. Цей текст протягом десятиліття після виходу в світ практично не використовувався українськими дослідниками. Також знаковою є публікація такого тексту як «Пакти та конституції» (так званої конституції Пилипа Орлика), яка в роки незалежності України зазнала масового тиражування часто без будь-якого археографічного опрацювання тексту.

Незважаючи на видання окремих довідкових праць, в яких представлялися за різними критеріями джерела з історії Гетьманщини, до-

¹⁹ Величко С. Літопис / Пер. з книж. укр. В. Шевчук.: В 2 т. – К., 1991.

²⁰ Граб'янка Г. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К., 1992.

²¹ Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992.

²² Киевский Синопис, или краткое описание о начале славянского народа // Келейный летописец святителя Димитрия Ростовского с прибавлением его жития, чудес, избранных творений и Киевского Синописа архимандрита Иннокентия Гизеля. – Почаевская Лавра, 2007. – С. 401–508.

²³ Короткий опис Малоросії (1340–1776) / Підготовка до друку, вступна стаття А. Бовгирі. – К., 2012.

²⁴ Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002. – С. 387.

²⁵ Hetmana Filipa Orlika plan sojuszu polsko-kozackiego z 1720 roku / Wstęp i oprac. H. Głębocki, tłum. P. Zaremba // Arcana: Kultura-Historia-Polityka. – nr.26/2. – 1999. – S. 52–60.

слідники української історії не мають повної бази опублікованих джерел з цього періоду²⁶.

Зважаючи на вище зазначене, пропонується база опублікованих джерел з історії Гетьманщини має містити наступне:

1. Складення повної бібліографії праць, які містять опубліковані джерела.

2. Зазначення при кожній археографічній позиції історії видання тексту, ступінь його археографічного опрацювання, повне/часткове його публікування, зазначення лінку джерела, для знаходження його в Інтернеті (якщо такі існують).

3. База джерел формуватиметься в електронному вигляді, що дасть можливість при потребі видавати завершені (хронологічні, тематичні та інші) бібліографічні й довідкові дослідження.

4. Електронний варіант бази також відкриє перспективу для постійного удосконалення бази та додавання до неї посилань на нові джерельні публікації, доступні в Інтернеті.

Таким чином, здійснення проекту суттєво пришвидшить дослідження багатьох проблем історії Гетьманщини, актуальних для української та світової історіографії.

ПІДСУМКОВІ ПРОПОЗИЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Обговоривши питання й проблеми, винесені на розгляд фахівців під час роботи круглого столу «Литовська Метрика в комплексі пізньосередньовічних джерел з історії України: проблеми вивчення та публікації», учасники засідання прийняли наступні пропозиції та рекомендації щодо активізації роботи з дослідження та публікації джерел з пізньосередньовічної та ранньомодерної історії України:

1. Створити робочу групу при Інституті історії України НАН України з реєстрації й опрацювання найдавнішого збереженого документального масиву. При цьому важливо брати до уваги увесь наявний комплекс опублікованих джерел XIII–XV ст. з історії усіх українських

²⁶ Див.: Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упор. Г. Боряк, Н. Яковенко. – К., 1982.

земель – Наддніпрянщини, Чернігово-Сіверщини, Криму, Волині, Галичини, Поділля, Закарпаття та Буковини;

2. На базі робочої групи створити дослідницький координаційний підрозділ при Інституті історії України НАН України «Центр дослідження та публікації джерел з історії України XIV–XVII ст.»;

3. Центр можна також розглядати як осередок підготовки литуаністів та археографів;

4. Пріоритетним у роботі Центру вважати дослідження та видання джерельних комплексів Литовської Метрики, а також тематичних збірників, наприклад, акти Свидригайла Ольгердовича «Свидригайліана», князівських та шляхетських родів тощо;

5. Розпочати роботу із створення електронної бази даних джерел, яка б містила назви та локалізацію географічних об'єктів (міст, містечок, маєтків, селищ тощо) за повітами і землями, що існували на території України у XIV–XVII ст.

6. Проект має спиратися на ресурси світової мережі Інтернет та втілюватися на основі сучасних цифрових технологій та створення електронних баз даних. Для реалізації проекту створити відповідний веб-сайт.

7. Враховуючи складність, багатогранність та масштабність проблеми актуалізації історичних джерел, а також загальнонаціональний характер пропонованих проектів, вважаємо за необхідне розробку державної програми видання писемних пам'яток історії та культури України.

**ЛИТОВСЬКА МЕТРИКА
В КОМПЛЕКСІ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДЖЕРЕЛ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ
ТА ПУБЛІКАЦІЇ**

МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ

21 березня 2012 р.
Київ

Відповідальний редактор
Геннадій Боряк

Оригінал-макет
Лариса Жеребцова

Підписано до друку 16.07.2012 р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 3,4. Обл. вид. 3,2. Наклад 300. Зам. №12

Поліграф. д-ня Ін-ту історії України НАН України.
Київ-1, Грушевського, 4.